

HET WESTELIJK FRONT

Over de auteur

Nick Lloyd is lector Military and Imperial History aan King's College London en werkt op de Defence Academy in Shrivenham, Wiltshire. Hij heeft vier boeken op zijn naam staan, waaronder *Passchendaele: A New History*, dat in de top 10 van de *Sunday Times* stond. Hij woont met zijn gezin in Cheltenham.

Nick Lloyd

Het westelijk front

Een geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog

Vertaald uit het Engels door Willem van Paassen

HOLLANDS DIEP

AMSTERDAM

2021

Oorspronkelijke titel: *The Western Front*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Viking, een imprint van Penguin Random House, Ierland

© Nick Lloyd, 2021

© Vertaling uit het Engels: Willem van Paassen, 2021

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2021

© Omslagfoto: Süddeutsche Zeitung Photo

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Utrecht

Typografie: Crius Group, Hulshout

Foto auteur: © Gill Thomas

ISBN 978 90 488 5879 8

ISBN 978 90 488 5880 4 (e-book)

NUR 686

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor William

Inhoud

Over de auteur	2
Illustraties	9
Kaarten	13
Glossarium	15
Voorwoord	21
Proloog: 'Een daad van vijandigheid'	29

Deel 1 'Oorlog is niet te vergelijken met een oefening':

Luik tot de Tweede Slag in de Champagne (augustus

1914 - november 1915)

	35
1 'Ik zag Attila voor me'	37
2 'Tot het uiterste'	65
3 'Mannen van grote waarde'	95
4 'Nieuwe omstandigheden'	123
5 'Een zeer ongelukkige zaak'	149
6 'Alleen passiviteit is schandelijk'	174
7 'Geen doorbraak'	198

Deel 2 'Weegschaal van het lot': Verdun tot de Tweede

Slag aan de Aisne (december 1915 - mei 1917)

	223
8 'Terechtstelling'	225
9 'Kostbare en fatale inspanningen'	249
10 'Van alle kanten opgejaagd'	277
11 'De toekomst is somberder dan ooit'	302
12 'Het gezicht van een zegevierende generaal'	326

13	‘Een zeer gewichtig besluit’	348
14	‘Een volkomen nieuwe situatie’	371
15	‘Toegetakelde grond’	393

Deel 3 ‘Een kwestie van commando’: Van de heuvelrug van Mesen tot Compiègne (Juni 1917 - november 1918) 419

16	‘Geduld en vasthoudendheid’	421
17	‘Verschrikkelijke slachting’	444
18	‘Enkel de oorlog’	468
19	‘De grootste inspanning die we hebben geleverd’	492
20	‘Ik vrees dat het een ramp betekent’	515
21	‘Houd tegen elke prijs stand’	539
22	‘Het wordt een glorieuze dag’	562
23	‘Blijf kalm’	588
24	‘De volledige zege’	614

Epiloog	639
Dramatis personae	649
Afkortingen	661
Bibliografie	663
Noten	683
Register	772

Illustraties

- 1 General Gérard Leman, commandant van het Belgische garnizoen in Luik.
- 2 Een vernietigde geschutkoepel in de puinhopen van Fort de Lancin, Luik.
- 3 Kolonel-generaal Helmuth von Moltke.
- 4 Erich von Falkenhayn, Moltkes vervanger op de OHL.
- 5 Generaal Joseph Joffre, de Franse opperbevelhebber.
- 6 Duitse soldaten op weg naar het front, augustus 1914.
- 7 Gesneuvelde Duitsers op het slagveld bij Fère-Champenoise aan de Marne.
- 8 Veldmaarschalk sir John French, opperbevelhebber van de BEF, en zijn staf.
- 9 Veldmaarschalk Herbert Horatio Kitchener, in augustus 1914 benoemd tot minister van Oorlog.
- 10 Franse infanterie in opmars tijdens de Slag aan de IJzer, oktober 1914.
- 11 Sir John French en Joffre.
- 12 De generaals Joffre, Foch en d'Urbal inspecteren de troepen.
- 13 Tijdens een aanval bij Touvent aan de Oise rukken Franse Zeeaven op door niemandsland.
- 14 Mannen van het Duitse 106e Regiment met primitieve gasmaskers.
- 15 Franse aanvalstroepen wachten in een loopgraaf ergens in de Champagne op het bevel om ten aanval te gaan.

- 16 Een Krupp 17cm-*Feldkanone* opent het vuur tijdens het inleidende bombardement op Verdun, februari 1916.
- 17 Een luchtfoto van de toegetakelde voorzijde van fort Douaumont, dat het middelpunt van de Slag bij Verdun werd.
- 18 Generaal Henri Philippe Pétain in zijn treinwagon in het najaar van 1915.
- 19 Franse infanterie bereidt zich voor om richting fort Douaumont op te rukken, 25 februari 1916.
- 20 Mannen van het Wiltshire Regiment rukken op naar Thiepval, 7 augustus 1916.
- 21 Een luchtfoto genomen vanaf een hoogte van zo'n 200 meter boven Vermandovillers aan de Somme, waarop de omsloten grotachtige wereld van de loopgraven te zien is.
- 22 Generaal sir Douglas Haig, opperbevelhebber van de BEF, met Joffre en Foch in zijn hoofdkwartier in Beauquesne, augustus 1916.
- 23 Veldmaarschalk Paul von Hindenburg, chef van de generale staf, en eerste kwartiermeester-generaal Erich Ludendorff.
- 24 Vanaf 1916 was kroonprins Rupprecht Duitslands hoogste legergroepscommandant aan het westelijk front.
- 25 Albatros D.III-gevechtsvliegtuigen van het II Jagdstaffel bij het Franse Douai.
- 26 De tragische generaal Robert Nivelle, architect van het mislukte Nivelle-offensief in april-mei 1917.
- 27 Een vooruitgeschoven detachement Franse infanteristen trekt voorzichtig op tijdens het Nivelle-offensief, april 1917.
- 28 Terugslag van een 8-inch-houwitser tijdens de Slag om de heuvelrug bij Mesen, juni 1917.
- 29 Generaal John Pershing landt bij Boulogne, 13 juni 1917.
- 30 Amerikaanse troepen marcheren door Parijs, juni 1917.
- 31 13/Durham lichte infanterie in hun frontloopgraven tijdens de Derde Slag bij Ieper, 20 september 1917.
- 32 Duitse soldaten poseren bij een uitgeschakelde Britse tank tijdens de Slag bij Cambrai.

- 33 Duitse stoottroepen rukken op tijdens het voorjaarsoffensief.
- 34 Veldmaarschalk Ferdinand Foch, die in april 1918 werd benoemd tot opperbevelhebber, leidde met zijn kenmerkende mix van optimisme en vastberadenheid de geallieerden naar de overwinning.
- 35 Duitse infanterie steekt het Ailette-kanaal over tijdens de Derde Slag aan de Aisne, 27 mei 1918.
- 36 Een luchtduel tussen een Sopwith Camel en een groep Duitse Albatros-gevechtsvliegtuigen.
- 37 Generaal Charles Mangin, over wie veel kwaad is gesproken, was een geboren overlever, agressief en nukkelig, maar er waren niet veel generaals in de oorlog die beter vochten.
- 38 Een Schneider-CAI-tank gaat voorop tijdens een aanval aan de Marne, juni 1918.
- 39 Britse Mark v-tanks rukken op tijdens de aanval bij Amiens, 10 augustus 1918.
- 40 Troepen van de Amerikaanse 19e Divisie trekken moeizaam op bij Hill 240 tijdens het offensief in de Maasvallei en het Argonnerwoud.
- 41 Ferdinand Foch bij zijn privéwaggon op het rangeerspoor bij Compiègne kort nadat de wapenstilstandsvoorwaarden waren getekend.

Kaarten

Het westelijk front	18-19
Slag aan de Grenzen, 22 augustus 1914	56-57
Crisis aan de Marne, 8 september 1914	83
Het westelijk front, november 1914	118-119
De Tweede Slag in Artois, mei 1915	172
De Tweede Slag in de Champagne, september 1915	207
Verdun, 1916	255
De Slag aan de Somme, 1916	309
De terugtrekking naar de Siegfriedlinie, februari-maart 1917	384
Het Nivelles-offensief, 16 april 1917	405
Het offensief in Vlaanderen, juni-november 1917	462-463
Operatie <i>Michael</i> , 21 maart – 5 april 1918	530
Keerpunt aan het westelijk front, 18 juli 1918	578-579
Opmars naar de zege, september-november 1918	606-607

Glossarium

A7V: Duitse zware tank die in 1918 werd geïntroduceerd.

amalgamatie: de opname van Amerikaanse soldaten in Britse of Franse eenheden.

artilleriebestrijdingsvuur: beschietingen gericht op de artillerie van de tegenstander.

bataljon: infanterie-eenheid (duizend man) onder bevel van een luitenant-kolonel.

batterij: organisatorische eenheid bestaande uit artilleriestukken (gewoonlijk vier tot zes stukken geschut).

boche: ‘mof’, slang voor Duitse soldaten.

brigade: grote tactische formatie onder bevel van een brigadegeneraal. Drie brigades vormden een Britse divisie (elke brigade telde vier bataljons). Franse, Duitse en Amerikaanse brigades opereerden volgens een ander systeem, elk met twee regimenten.

chasseurs: Franse elitetroepen lichte infanterie.

chef-staf: hoogste stafofficier van een militaire organisatie. In het Duitse systeem was de chef-staf gewoonlijk een medebevelhebber.

divisie: basale tactische eenheid op het slagveld bestaande uit tien- tot 15.000 man, met ondersteunende geneeskundige troepen, genie en artillerie, onder bevel van een generaal-majoor. Amerikaanse divisies waren met 28.000 man significant groter.

doughboy: slang voor Amerikaanse soldaten. Deze bijnaam was

ontstaan tijdens de Mexicaanse Oorlog van 1846-1848, toen de Amerikaanse troepen zo erg onder het stof zaten dat het net was alsof ze waren bedekt met ongebakken deeg.

Eingreif-Division: letterlijk ‘interventiedivisie’. Reserve-eenheid die speciaal was opgeleid, buiten het bereik van de vijandelijke beschietingen werd gehouden en werd ingezet om vijandelijke penetratie af te grendelen en waar mogelijk een tegenaanval uit te voeren.

escadrille: squadron van de Franse luchtmacht.

groupement: organisatie van tanks zo groot als een bataljon of minstens twee *escadrilles*.

Hindenburglinie: een in 1916-1917 aangelegde grote Duitse verdedigingslinie die een aantal ondergeschikte stellingen omvatte, zoals de Siegfriedlinie en de Drocourt-Quéant-linie.

Jagdgeschwader: eskader jachtvliegtuigen van de Duitse luchtmacht (bestaande uit vier *Jagdstaffeln*).

Jagdstaffel (Jasta): squadron jachtvliegtuigen van de Duitse luchtmacht (gewoonlijk bestaande uit negen à twaalf vliegtuigen).

Landwehr: Duitse reserve-eenheden voor garnizoenstaken, die vaak uit oudere mannen bestonden.

leger: verzameling legerkorpsen (gewoonlijk twee tot zeven) onder bevel van een generaal.

legergroep: twee of meer legers onder bevel van een generaal.

legerkorps: groep divisies (gewoonlijk twee tot vijf) onder bevel van een luitenant-generaal.

Materialschlacht: letterlijk ‘materiaalslag’. Duitse benaming voor het type geïndustrialiseerde, grootschalige oorlogvoering dat in 1916 haar intree deed aan het westelijk front.

Minenwerfer: Duitse zware loopgraafmortier.

New Army: vrijwilligers die tijdens de oorlog werden opgeroepen in het Verenigd Koninkrijk.

pillbox: versterkte betonnen bunker.

regiment: organisatie van infanteriebataljons. Franse en Duitse

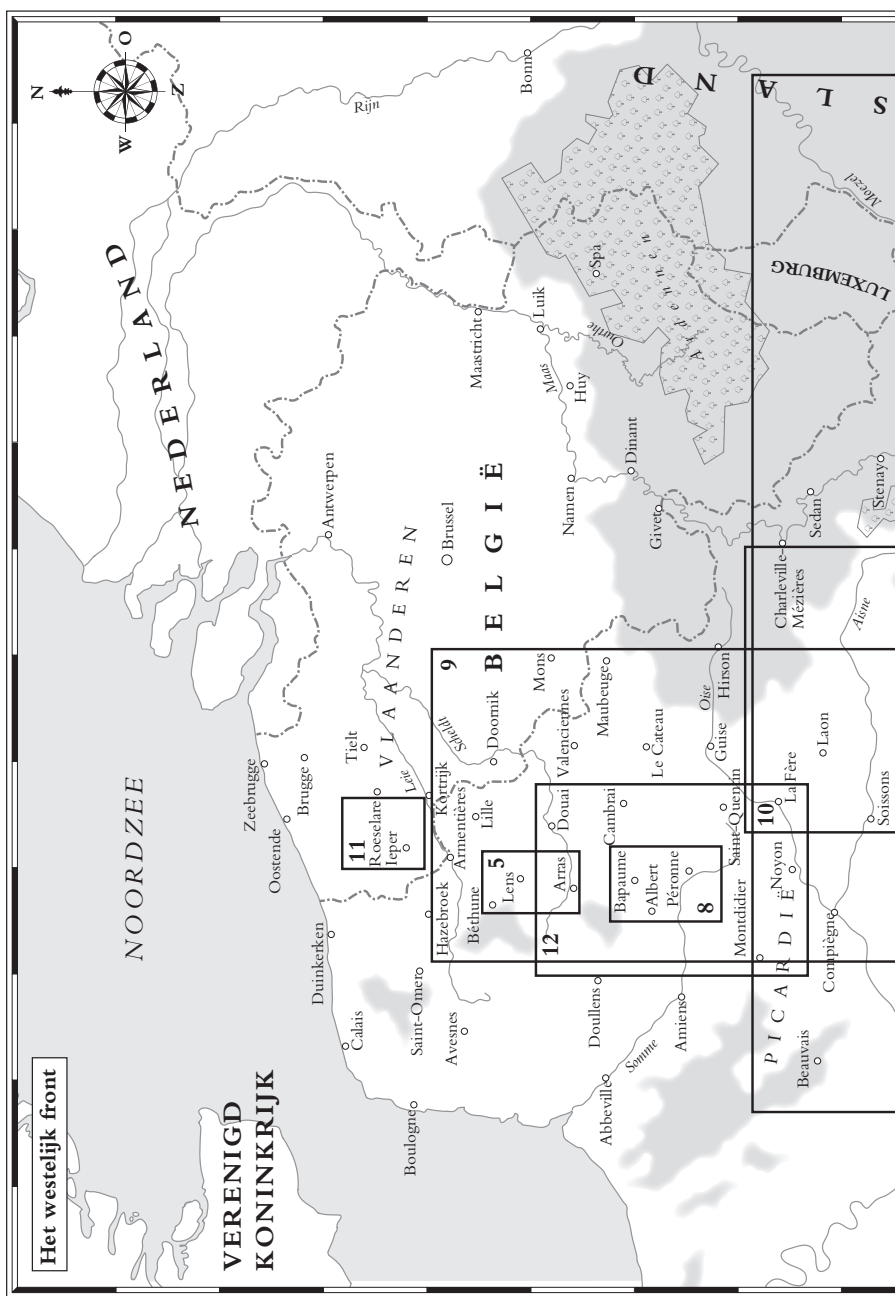
divisies bestonden uit vier regimenten (elk van drie bataljons). Het Britse regimentssysteem week af van het gebruik op het continent, want in het Britse systeem werd het regiment beschouwd als een permanente organisatorische eenheid voor zijn bataljons.

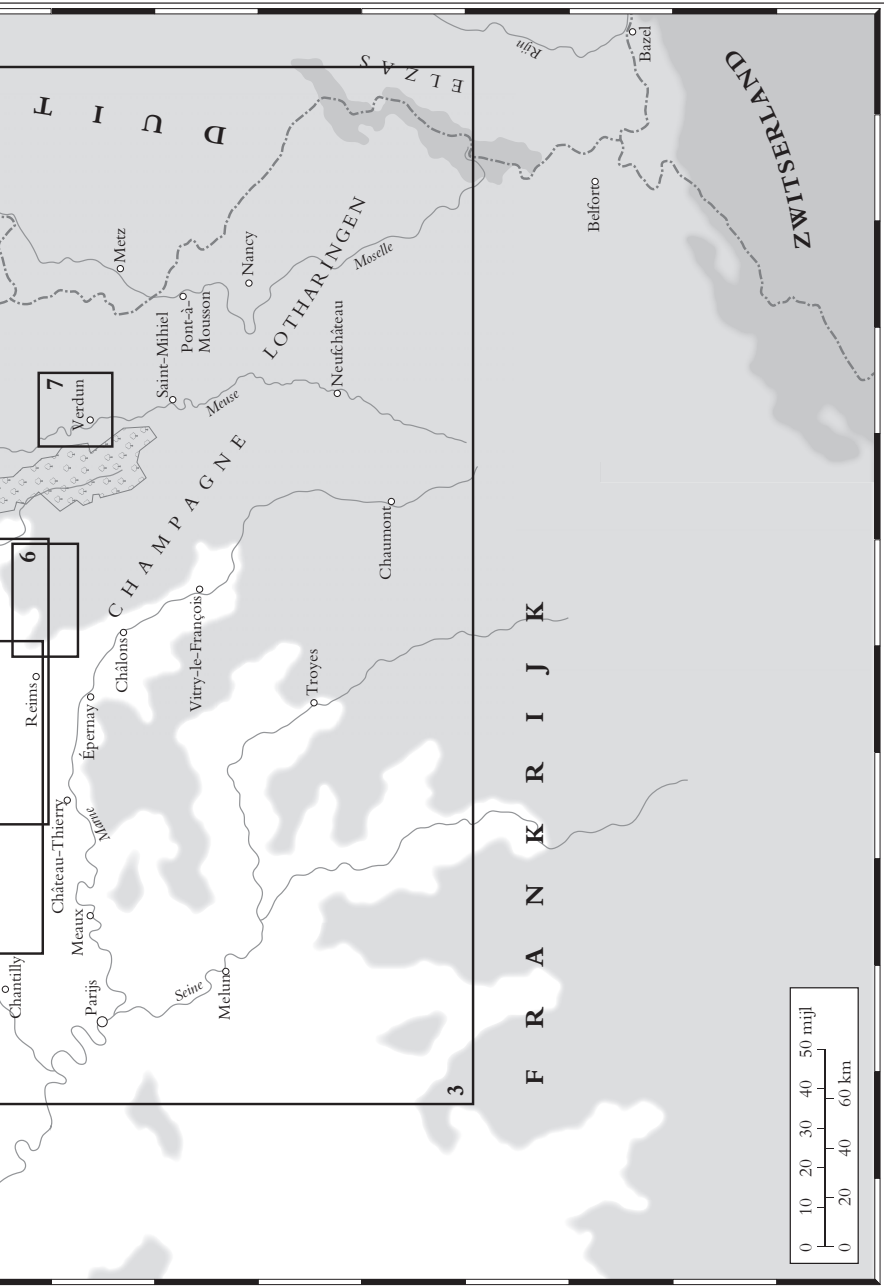
U-boot: Duitse onderzeeboot. Afkorting van *Unterseeboot*.

uur U: tijdstip waarop een aanval begon.

Vollmacht: de toestemming die een stafofficier in het Duitse leger krijgt om bevelen uit te vaardigen in naam van zijn meerdere.

vuurwals: bewegende muur van granaatbeschietingen die in een van tevoren bepaald tempo over het slagveld bewoog. Bedoeld om te zorgen dat de verdediging zich gedeisd hield en om de infanterie naar het doel te begeleiden.

Voorwoord

Arthur Thomas, soldaat van de 1e Australische Divisie, ging op 21 juli 1916 vlak bij Pozières aan de Somme de loopgraven in. ‘We zijn aangekomen in de hel in het theater van dit grote drama (...)’, schreef hij in zijn dagboek, ‘en we zijn in de ban van de verschrikkelijke beproeving die ons te wachten staat. In een halve cirkel om ons heen staat de hemel tot kilometers ver weg in brand, en lichtgranaten in alle kleuren van de regenboog verlichten de lucht, en de grond schudt en trilt door het misselijkmakende gedreun, niets minder dan de gemiddelde voorstelling van de hel.’¹ Thomas was vanuit Melbourne via Egypte aangekomen aan het westelijk front, het beslissende theater van de Eerste Wereldoorlog, waar de legers van vier grote mogendheden – Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en, vanaf 1917, de Verenigde Staten – veldslagen leverden die tot de bloedigste van de twintigste eeuw behoren, zoals die aan de Somme en de slagen bij Verdun, Ieper en tijdens het offensief in de Maasvallei en het Argonnerwoud.

Thomas’ reactie op wat hij zag, doodsbang maar vol ontzag, was kenmerkend voor hen die met eigen ogen getuige waren van die heksenketel van de oorlog: een borrelend, gistend moordexperiment dat de wereld veranderde. Het westelijk front zou synoniem worden met patstellingen en massale slachtpartijen, met onbesliste, uitputtende gevechten in een verwoest landschap vol prikkeldraad en modder. Het zou echter ook inspireren tot enkele van de belangrijkste literaire werken van de twintigste eeuw, zoals Erich Maria Remarques *Im Westen Nichts Neues*, Ernst Jüngers *In Stahlgewittern*

en de beklemmende poëzie van Wilfred Owen, die in november 1918 sneuvelde. Zeker in Groot-Brittannië is de legende van het westelijk front diep in het sociale weefsel verankerd. Van de Britse gesneuvelden in de Grote Oorlog viel bijna 85 procent in Frankrijk en België.² Dit enorme offer, vele malen groter dan bij enig conflict ervoor (of erna), is nooit vergeten en vormt de voornaamste component van een verhaal over zinloosheid en dwaasheid dat tot op de dag van vandaag de maatschappelijke kijk op de oorlog beïnvloedt.

Dit boek is het eerste van wat een driedelige geschiedenis van de Grote Oorlog moet worden. De volgende delen zullen gaan over het oostelijk front (inclusief Italië en de Balkan) en de rest van de wereld (de strijd in Afrika en het Midden-Oosten), maar ik heb besloten in Frankrijk en België te beginnen. Hoewel elk oorlogstheater de andere beïnvloedde, aangezien ze verbonden waren door de beweging van vloten en de trekkracht van spoorwegen, en door mensenstromen of de overdracht van geld, wil ik de onderdelen een voor een behandelen. Elk kent z'n eigen helden en schurken, boeven en schelmen. Elk heeft z'n eigen omgevingsproblemen, of het nu de modder van Vlaanderen of de bergen van de Karpaten, de woestijnen van Arabië of tropische graslanden van Oost-Afrika betrof. En elk front kent z'n eigen interne dynamiek die zo uniek is dat het een volledig verhaal erover rechtvaardigt, ononderbroken door zijwegen naar secundaire tonelen of ondergeschikte activiteit. Dit onderscheid maakt deze geschiedenis anders, in die zin dat ze het hele verloop van de oorlog ontvouwt zoals degenen die erin vochten haar beleefden. Gezamenlijk vertellen ze het verhaal over de Grote Oorlog; dat vernietigende, rampzalige moment in de twintigste eeuw, toen de oude orde instortte en een nieuw tijdperk aanbrak, beangstigend in zijn mogelijkheden.

Het was steeds mijn bedoeling een verhalende geschiedenis van die vierenhalf jaar te schrijven en het verhaal zo getrouw mogelijk te vertellen, zonder de tekst te belasten met abstracte theorieën of uitvoerige commentaren op andere interpretaties (waarvan er heel

veel zijn). In plaats daarvan probeer ik de lezers er dichterbij te betrekken zodat ze de oorlog kunnen zien, naast de hoofdpersonages kunnen zitten en zelf een oordeel kunnen vellen. Deze geschiedenis schreef ik primair door de ogen van die hoge bevelhebbers, die de oorlog voerden op wat moderne krijgsmachten het ‘operationeel niveau’ noemen. In dit domein bemoeide de politiek zich er uiteraard mee, en de inzet aan het thuisfront om de middelen te leveren en de binnenlandse vrede te bewaren, was essentieel voor de oorlogsinspanning. Ik richt me echter vooral op de generaals te velde, die te maken hadden met de realiteit van de moderne oorlogvoering in al haar verschrikking en complexiteit. Hoe ze hiermee probeerden om te gaan, hoe ze daarin slaagden of (wat waarschijnlijker is) faalden, vormt de kern van dit boek.

Deze mannen zijn jarenlang gekenschetst als ‘ezels’ of ‘slagers’: gevoelloze militaire aristocraten die het verkeerde soort oorlog voerden, niet in staat waren te veranderen of zich aan te passen aan de nieuwe realiteit die zich op het slagveld ontvouwde. De werkelijkheid biedt een veel rommeliger beeld van vallen en opstaan, successen en mislukkingen, waarbij op elke veelbelovende ontwikkeling een even doeltreffende tegenmaatregel volgde. Aan het westelijk front betekende het begin van de loopgravenoorlog in het najaar van 1914 dat de geallieerde mogendheden Groot-Brittannië en Frankrijk niet veel anders konden doen dan aanvallen. Ze startten dan ook een reeks grootschalige offensieven, die steeds zwaarder werden, om het netwerk van loopgraven te vernietigen en de mobiele oorlogvoering weer op gang te brengen in de hoop Duitsland te verslaan en Frankrijk te bevrijden als die eenmaal was hervat. Bij elk offensief wierpen ze steeds meer manschappen in de strijd en zetten ze meer technologie in, met als enig resultaat dat hun inspanningen werden verijdeld en de prijs in bloedvergieten steeds hoger werd. In reactie hierop groef Duitsland diepere loopgraven, verbreedde het zijn defensieve netwerken en breidde die uit tot steeds gecompliceerdere fortificaties, en ging het als het even

kon in de tegenaanval. Pas in 1918 werd het front dankzij volledig ontwikkelde wapensystemen, nieuwe tactieken en verse mankracht doorbroken; de bewegingsoorlog werd hervat en het pleit werd eindelijk beslecht.

Alle bevelhebbers worstelden in deze maalstroom en probeerden het hoofd te bieden aan een oorlog die hun leven net zo goed als dat van anderen overhoop had gehaald. Zij waren geen onbenaderbare mannen van staal, zonder enige menselijkheid of hartelijkheid, zoals ze tegenwoordig zo vaak worden afgeschilderd. Dit waren mannen met een gezin – van wie sommigen vreselijk beschadigd werden door de veldslagen waar ze zelf leiding aan gaven. Ferdinand Foch, een van de grote helden van de oorlog, verloor in de eerste weken van de strijd zijn enige zoon. Van een andere Franse generaal, Noël de Castelnau, sneuvelden drie zonen in de strijd. Erich Ludendorff, die in 1918 de Duitse legers naar hun vernietigende nederlaag leidde, kreeg enkele dagen na de start van een groot nieuw offensief te horen dat zijn stiefzoon dodelijk gewond was geraakt bij een vliegtuigongeluk. Generaals waren niet eens zelf veilig. In weerwil van de mythe van de ‘kasteelgeneraal’ werden honderden opperofficieren tijdens de oorlog gedood of verwond: doodgeschoten door sluipschutters, getroffen door granaatbeschietingen of gevelde door ziekte of slechte gezondheid als gevolg van de ononderbroken militaire operaties. Maar weinig Europese families werden niet getroffen door de Grote Oorlog, en dat gold net zo goed voor de bevelhebbers.

De legers die deze militairen moesten leiden waren van een ongekende omvang en beschikten over wapensystemen die hun weerga niet kenden wat kracht en dodelijkheid betrof. Veel van de meest herkenbare technologieën van de Eerste Wereldoorlog waren weliswaar eerder ontstaan (snelvurende veldartillerie werd voor het eerst in 1897 gebruikt, Hiram Maxim patenteerde in 1883 zijn machinegeweer en het gemotoriseerde vliegtuig werd in 1903 uitgevonden), maar ze werden aan het westelijk front verfijnd en ontwikkeld

tot vreselijk effectieve moordmachines. Ze speelden hun rol naast compleet nieuwe uitvindingen zoals gifgas (voor het eerst gebruikt in 1915) en tanks (die in september 1916 hun debuut maakten), waardoor de oorlog in het westen iets revolutionairs kreeg, wat voor andere oorlogstheaters niet altijd gold, of het nu in Oost-Europa of in het Midden-Oosten was. Volgens generaal-majoor Jonathan Bailey, voormalig directeur-generaal Ontwikkeling en Doctrine van de Britse Strijdkrachten (2002-2005), ontstond in Frankrijk de ‘moderne stijl van oorlogvoering’. In 1917 werden veldslagen in drie dimensies gevoerd en speelden artillerie en luchtmacht een essentiële rol bij de planning en uitvoering van operaties. Deze ‘revolutie van de indirecte beschietingen’, waardoor in de diepte op vijandelijke bolwerken, commandobases en controleposten, en reservetroepen kon worden geschoten, transformeerde de oorlogvoering ingrijpend in vergelijking met 1914.³

Het was van groot belang om dit verhaal vanuit het standpunt van alle hoofdrolspelers te vertellen: niet alleen Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten maar ook Duitsland. Ik wilde de tekst zo neutraal mogelijk houden, maar het werd al snel duidelijk dat de inspanningen van het Franse leger in veel boeken en artikelen over deze periode consequent over het hoofd werden gezien. Afgezien van de legendarische verdediging van Verdun in 1916 is de rol die Frankrijk speelde in de oorlog voor het Engelstalige publiek grotendeels onbekend. Het Franse leger nam met het grootste geallieerde leger (aan het westelijk front) van begin tot eind het leeuwendeel van de gevechten voor zijn rekening en kwam vaak als eerste met de technologische en tactische ontwikkelingen die de ‘moderne stijl van oorlogvoering’ mogelijk maakten. Dit boek hoopt bij te dragen aan een bredere erkenning van de Franse opofferingen en de onbetwistbare standvastigheid en inventiviteit waarmee de Fransen vochten, opdat er een evenwichtiger en eerlijker oordeel kan worden geveld over de respectieve bijdragen van de geallieerden aan de overwinning in 1918.

Voor het schrijven van dit verweven verhaal was ik afhankelijk van een breed scala aan bronnen, om te beginnen de officiële geschiedschrijving en documentenverzamelingen die na de oorlog werden gepubliceerd: het vijftiendelige *Der Weltkrieg* (tussen 1925 en 1944 samengesteld door het Duitse Reichsarchiv); sir James Edmonds' *Military Operations: France and Belgium* (tussen 1922 en 1947 gepubliceerd in veertien delen); en de uit diverse delen bestaande Franse officiële geschiedenis, *Les Armées Françaises dans La Grande Guerre*. Ze hebben hun tekortkomingen, maar bevatten allemaal een reusachtige hoeveelheid feitelijk materiaal, waarmee enige orde en samenhang kan worden aangebracht in de bijna onophoudelijke gevechten aan het westelijk front tussen 1914 en 1918. De bijlagen bij de Franse officiële geschiedenis bevatten bovendien duizenden pagina's aan documenten, brieven en rapporten die de historicus kan onderzoeken. Hoewel de Verenigde Staten nooit een officiële geschiedenis hebben gepubliceerd, is de enorme bijdrage die de doughboys aan de beëindiging van de oorlog leverden niet in de vergetelheid geraakt dankzij een verzameling van zeventien delen met geselecteerde documenten over de geschiedenis van het Amerikaanse expeditieleger (*United States Army in the World War, 1917-1919*).

Het westelijk front is het onderwerp van een aanzienlijke en groeiende verzameling wetenschap, en ik ben schatplichtig aan het legioen aan historici die cruciale aspecten ervan hebben onderzocht. Het werk van Elizabeth Greenhalgh en Robert Doughty had ik altijd bij de hand toen ik me verdiepte in de ervaringen van het Franse leger en z'n epische gevecht aan de Marne en in de Champagne, bij Verdun en aan de Aisne. Ik ben schatplichtig aan Greenhalghs grondige biografie van Foch, haar algemene verslag over het Franse leger in de oorlog en haar wetenschappelijke onderzoek naar de aard van de coalitie van de geallieerden. Doughty's *Pyrhic Victory. French Strategy and Operations in the Great War* bood eveneens een diepgravend oordeel over de wijze waarop Frankrijk de oorlog

voerde. Wat de tegenstander betreft, verdient Jonathan Boffs *Haig's Enemy: Crown Prince Rupprecht and Germany's War on the Western Front* speciale vermelding, evenals Holger Herwigs *The Marne, 1914* en Robert Foleys *German Strategy and the Path to Verdun*, die ik van wezenlijk belang acht om de Duitse strategie en operaties aan het westelijk front te begrijpen.

Het personeel van talloze archieven en bibliotheken, zowel in het Verenigd Koninkrijk als daarbuiten, was steeds bereid mij te helpen, en ik wil graag mijn dank betuigen aan de National Archives of the UK; het Imperial War Museum; de British Library; Bodleian Library; het Canadian War Museum; Library and Archives Canada; het Australian War Memorial; Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg; het Military History Institute, Carlisle, Pennsylvania; en de Library of Congress, Washington DC. Mijn speciale dank gaat uit naar het team in de Hobson Library van het Joint Services Command & Staff College, Defence Academy van het Verenigd Koninkrijk. Mijn dank gaat ook uit naar dr. Tim Gale en dr. Jonathan Boff, die het manuscript hebben gelezen; naar Daniel Crewe en alle medewerkers van Viking; Dan Gerstle van Liveright; Peter Robinson; en mijn literair agent, Jon Wood. Tot slot, mijn gezin: dank jullie wel dat jullie me alle liefde en steun die ik me kon wensen boden. Dit boek is opgedragen aan mijn zoon, William, die vlak na de voltooiing van het manuscript werd geboren en wiens groeiende aanwezigheid in ons bestaan een extra prikkel was om het op tijd te voltooien.

NL
Cheltenham, Engeland
april 2020

Proloog

‘Een daad van vijandigheid’

Op de avond van 2 augustus 1914 gonsde het kort voor zeven uur van de activiteit op het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken in Brussel. Herr von Below-Saleske, de Duitse ambassadeur, overhandigde een envelop aan de minister van Buitenlandse Zaken, Jean Davignon, waarop ‘hoogst vertrouwelĳk’ stond. Deze bevatte een document dat abrupt een einde zou maken aan de vrede in Europa: ‘De keizerlijke regering heeft het betrouwbare bericht ontvangen dat Franse troepen voornemens zijn langs de Maas via Givet en Namen op te trekken. Deze informatie laat er geen twĳfel over bestaan dat Frankrijk de intentie heeft door Belgisch grondgebied richting Duitsland op te rukken (...) Voor de zelfverdediging van Duitsland is het van wezenlijk belang dat het anticipeert op elke vijandige aanval.’ Mocht Duitsland zich gedwongen zien ‘voor zijn eigen bescherming Belgisch grondgebied binnen te trekken’, dan moet dit niet worden opgevat als ‘een daad van vijandigheid’. Integendeel, indien België een houding van ‘welwillende neutraliteit’ zou aannemen, dan zou Duitsland zijn grondgebied zodra de vrede was afgekondigd ontruimen en voor alle berokkende schade betalen. Als België echter zou proberen de Duitse troepen tegen te houden of hun een vrije doorgang zou ontzeggen, zou Duitsland niet anders kunnen dan het als een vijand beschouwen. ‘In dit geval zal Duitsland België niets verplicht zijn, maar moet de toekomstige regulering van de rela-

ties tussen de twee landen aan een gewapende beslissing worden overgelaten.¹

Deze dramatische gebeurtenissen in Brussel waren het resultaat van een ongekende crisis in de Europese diplomatie die was ontbrand door een brute moord in Sarajevo vijf weken daarvoor. Op 28 juni was aartshertog Franz Ferdinand, kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, naar Sarajevo gegaan tijdens een inspectiereis door de onrustige zuidelijke provincies van het keizerrijk. Daar werd hij vervolgens doodgeschoten door een verwarde Bosnische schutter, Gavrilo Princip, die banden had met een Servische nationalistische organisatie, de Narodna Odbrana ('Nationale Defensie'). Door deze moord bereikte de smeulende rivaliteit tussen Oostenrijk en Servië, die al decennialang etterde, een kritiek punt. Op 23 juli was in Belgrado een ultimatum afgegeven, waarin Servië de waarschuwing kreeg dat als het niet de 'subversieve beweging' onderdrukte die achter de moord zat en diverse 'terreurdaden' tegen Oostenrijk had gepleegd, dat land geen andere keus had dan 'een einde te maken aan die intriges, die een permanente bedreiging voor de vrede in de monarchie zijn'. Servië willigde de meeste Oostenrijkse eisen ijlings in, maar maakte bezwaar tegen het instellen van een onderzoek naar de samenzwering door mensen die Oostenrijk zou aanwijzen, aangezien dit 'een schending van de grondwet en het strafprocesrecht' was. Voor Oostenrijk was dit voldoende reden om zijn ambassadeur terug te roepen en voorbereidingen voor een oorlog te treffen.²

Het stelsel van bondgenootschappen op het Europese continent trad nu in werking: de Centrale Mogendheden Oostenrijk-Hongarije en Duitsland tegen Servië en diens vroegere beschermer, Rusland, dat op zijn beurt een alliantie had met de republiek Frankrijk. Terwijl Oostenrijk zich voorbereidde om Servië binnen te vallen en definitief een eind te maken aan de 'Balkan-kwestie', zou zijn voornaamste bondgenoot, Duitsland, ook optrekken om ondersteuning te bieden. Dit betekende dat Duitsland het 'Schlieffen-plan' ten

uitvoer zou brengen, het jongste van een reeks operationele plannen die waren opgesteld door graaf Alfred Schlieffen, tussen 1891 en 1906 chef van de generale staf. Schlieffen deed grondig onderzoek naar de situatie waarin Duitsland zich bevond en kwam tot de conclusie dat het in het geval van een Europese oorlog bereid moest zijn om bijna zijn complete troepenmacht in het westen te concentreren en slechts een handjevol legerkorpsen achter kon laten om de verwachte invasie in Oost-Pruisen door het Russische leger af te slaan. Omdat Schlieffen een tweefrontenoorlog vreesde, wilde hij de trage, moeizame Russische mobilisatie benutten om Frankrijk binnen enkele weken te verslaan. Dit zou gebeuren door middel van een ruime bocht door België en Nederland om zo de sterk verdedigde Frans-Duitse grens te omzeilen en ergens ten oosten van Parijs een beslissende veldslag te leveren. Als dit eenmaal was voltooid, kon Duitsland Rusland naar eigen inzicht aanpakken.

Albert I, de koning van België, wist wat erop het spel stond. Hij was negenendertig jaar, had doordringende blauwe ogen en een blozend gelaat, en had in december 1909 de troon bestegen onder de schaduw van een dreigende oorlog. Hij riep zijn ministers om 21.30 uur bijeen, toen de zon net onder begon te gaan en de gebouwen in de schemering een roze gloed kregen. Hij herinnerde hen eraan dat de vergadering ‘was belegd niet zozeer om te besluiten welk antwoord moest worden gegeven’ als wel om ‘de verantwoordelijke leiders van de natie te doordringen van de ernst van de situatie die zou ontstaan’. Hij voorspelde dat de oorlog ‘een voor hen onvoorstelbaar soort geweld’ zou veroorzaken en een ‘vreselijke beproeving’ voor het land zou zijn. Vervolgens stelden ze een reactie op, terwijl ze tegelijkertijd Groot-Brittannië en Frankrijk om hulp verzochten bij het verzet tegen de invasie. Het Duitse bericht was een ‘enorme en pijnlijke verrassing’ en ‘een flagrante schending van het volkenrecht’ die onmogelijk kon worden gerechtvaardigd. België was dus ‘vastbesloten met alle middelen die het tot zijn beschikking had weerstand te bieden aan elke aanval op zijn rechten’.

Het Duitse leger zou geen 'vrije doorgang' krijgen.³

Oorlog was nu onvermijdelijk. Duitsland verklaarde Frankrijk op de avond van 3 augustus de oorlog; Frankrijk reageerde binnen enkele uren. Terwijl het in de Europese steden onrustiger werd – een licht ontvlambaar mengsel van juichkreten, patriottische menigten en norske omstanders – haastten Europese leiders zich hun standpunt te rechtvaardigen. In Berlijn sprak rijkskanselier Theobald von Bethmann Hollweg op 4 augustus om drie uur 's middags de Rijksdag toe en bevestigde hij dat de Duitse troepen Luxemburg al hadden bezet en 'misschien' Belgisch grondgebied in waren getrokken. 'Heren, dit is strijdig met het internationaal recht,' erkende hij tamelijk eerlijk. 'Hoewel de Franse regering in Brussel verklaarde dat zij de Belgische neutraliteit zou respecteren zolang de tegenstander dat ook deed, (...) wisten wij dat Frankrijk klaarstond om op te rukken.' Bethmann Hollweg beklemtoonde dat ze in actie moesten komen om een Frans offensief aan de Neder-Rijn te dwarsbomen. 'Zodoende waren wij gedwongen de gerechtvaardigde protesten van de Luxemburgse en de Belgische regering te negeren. Het onrecht – ik zeg het ronduit – het onrecht dat wij zodoende begaan, zullen we proberen goed te maken zodra ons militaire doel is bereikt.'⁴

In het Franse parlement las de premier, René Viviani, een toespraak voor van de president, Raymond Poincaré: 'Frankrijk is zojuist het slachtoffer geworden van een gewelddadige en voorbereide aanval, wat een schaamteloze minachting van het volkenrecht is.' Poincaré sprak zijn vertrouwen uit in het Franse leger en de Franse marine, en benadrukte dat het land 'het recht aan zijn zijde' had in de ophanden zijnde strijd en 'heldhaftig zou worden verdedigd door al zijn zonen; niets zal hun heilige verbond verbreken ten overstaan van de vijand; vandaag zijn zij verbonden in een gemeenschappelijke verontwaardiging tegen de agressor, en in een gemeenschappelijk patriottisch vertrouwen.' Frankrijk zou opnieuw opmarcheren en zijn grondgebied verdedigen terwijl het

tegelijkertijd de inspanningen ondersteunde van het Russische leger aan wat korte tijd later het oostelijk front zou worden. Poincaré herinnerde zijn toehoorders er vervolgens aan dat Frankrijk ook zou worden geholpen door de 'trouwe vriendschap van Engeland' – dat samen met de andere grote mogendheden van Europa het Verdrag van Londen uit 1839 had ondertekend, waarin de neutraliteit en de onafhankelijkheid van België werden gegarandeerd.⁵

De oorlog mag dan zijn begonnen op de Balkan, maar een gevoel van onafgedane zaken hing boven de belangrijkste deelnemers in het westen. Duitsland zou de oorlog aangrijpen als een kans om een gevaarlijke en onverzoenlijke rivaal uit te schakelen, terwijl Frankrijk zich wilde revancheren voor de vernedering van 1870, toen de Pruisische strijdkrachten de legers van het Tweede Keizerrijk van Napoleon III hadden verslagen in een reeks bloedige veldslagen. Toen in januari 1871 in de Spiegelzaal van Versailles het Duitse keizerrijk werd uitgeroepen, waarbij de Duitse staten werden verenigd onder de leiding van Pruisen, markeerde dat een ommekeer in het Europese machts-evenwicht. Frankrijk, dat inmiddels de Derde Republiek vormde, verloor de oostelijke provincie Elzas en het grootste deel van Lotharingen en moest een zware oorlogsschatting van 5 miljard francs betalen – een bedrag dat zijn nieuwe, verminderde status als de tweede mogendheid van het continent weerspiegelde. Maar Frankrijk vergat zijn 'verloren provincies' nooit, en in de jaren voorafgaand aan 1914 was de roep om deze terug te winnen een terugkerend refrein.

Iedereen kampte met een vreemde rusteloosheid in afwachting van wat er komen ging; dit gevoel werd alleen maar versterkt door een verstikkende zomerhitte die als een deken over Europa hing. Op het Amerikaanse gezantschap in Brussel ontmoette Brand Whitlock, de Amerikaanse ambassadeur, in de middag van de oorlogsverklaring Herr von Strum, de secretaris van het Duitse gezantschap. Strum was 'nervus, geagiteerd en van streek', en donkere kringen om zijn ogen verrieden dat hij de week ervoor nauwelijks

had geslapen. ‘Tranen welden voortdurend op in zijn ogen, en ineens sloeg hij zijn handen voor zijn gezicht, boog zich naar voren, met zijn ellebogen op zijn knieën, in een houding van wanhoop.’ Na wat wel een eeuwigheid leek, begon hij eindelijk te spreken:

‘O, die arme, domme Belgen!’ zei hij. ‘Waarom stappen ze niet opzij! Waarom stappen ze niet opzij!’

Whitlock, die voor hem stond, zei niets. Daarop stond Strum op en veegde zijn tranen weg, en ze namen afscheid met een handdruk. Die avond vertrok de Duitse delegatie naar Berlijn.⁶

Deel 1

‘Oorlog is niet te vergelijken met een oefening’

Luik tot de Tweede Slag in de Champagne
(augustus 1914 – november 1915)

1 'Ik zag Attila voor me'

Het was aan de opvolger van Schlieffen, de zesenzestigjarige kolonel-generaal Helmuth Johannes Ludwig Moltke, om een Duitse overwinning in de wacht te slepen. Moltkes naam was illuster (hij werd 'de jongere' genoemd om hem te onderscheiden van zijn legendarische oom, die het Pruisische leger in 1866 en 1870 naar de zege had geleid). Zijn benoeming was echter met weinig gejuich ontvangen, aangezien veel critici die toeschreven aan zijn vriendschap met keizer Wilhelm II (die hij jarenlang als aide-de-camp had gediend). Moltke, die te gevoelig was voor een Pruisisch officier, had altijd een vreemde, lusteloze zwakheid over zich. Hij was kalend, had een stevige buik, zijn wangen zakten over de stijve boord van zijn uniform, en hij was een zeer erudiete persoon die niet goed paste bij de 'bloed en ijzer'-tradities van de grote Duitse generale staf. Moltke was een liefhebber van muziek en schone kunsten, spiritualiteit en esoterische wijsheid en miste de essentiële eigenschappen waarover waarlijk grote militaire bevelhebbers beschikken: robuustheid en het vermogen twee keer zo snel te denken als de tegenstander. Zijn kijk werd bovendien versomberd door een naargeestig pessimisme als het ging om de toekomst van Duitsland: een overtuiging dat het door Rusland en Frankrijk in een toekomstige oorlog zou worden vernietigd tenzij het nu ten strijde trok. 'Wij zijn er klaar voor, en hoe eerder het begint, des beter het voor ons is,' schreef hij op 1 juni 1914 – minder dan vier weken voor de moord op de aartshertog.¹

Wilde het Duitse leger snel oprukken, dan moest het de keten

van grensforten innemen die zich uitstrekten langs de oostelijke rand van België. Terwijl Schlieffen zowel Nederland als België had willen binnenvallen, zodat zijn troepen voldoende ruimte hadden om in slagorde te worden opgesteld, stond Moltke erop dat Nederland neutraal bleef als een soort 'luchtpijp' waarlangs Duitsland toegang had tot de buitenwereld.² Als gevolg hiervan moest de Duitse rechtervleugel door een smalle corridor rond de stad Luik. De stad lag in een bosrijke vallei aan de Maas en bevond zich in het centrum van een ingewikkeld netwerk van wegen en onderling verbonden spoorwegen die dit deel van Europa bereikbaar maakten. Luiks strategische belang als de poort naar de Belgische vlakte werd al lang onderkend, en tussen 1888 en 1891 was een reeks van twaalf forten gebouwd die de stad als de cijfers op een klok omringden. Elk fort was een gelijkbenige driehoek, gebouwd van beton en verdedigd door een brede gracht vol prikkeldraad. In het fort bevonden zich machinegeweren en gepantserde geschutkoepels, waarin houwitsers stonden die hun voornaamste bewapening vormden.

De toestand leek voor koning Albert en de Belgische bevolking onafwendbaar somber. Het land was er in het geheel niet op toegerust om de naderende invasie te weerstaan. Het Belgische leger telde slechts 120.000 beroepsmilitairen, verdeeld over niet meer dan vijf divisies. Het was slecht geoefend, had een gebrek aan artillerie, kwam moderne communicatieapparatuur tekort en was te zeer afhankelijk van fortsoldaten van dertig à vijfendertig jaar die 'van geen enkele militaire waarde waren', zoals een waarnemer het omschreef.³ Ze hoefden niet te rekenen op een overwinning in een grootschalig gevecht met de sterke Duitse strijdkrachten die zich verzamelden bij de grens, maar ze konden hen wel ophouden, de Duitse plannen in de war sturen en hun waarde bewijzen. De Belgische troepen waren vanwege de politieke noodzaak neutraal te blijven tot 3 augustus verspreid over het land om een scala aan invasieroutes van de Britten, Fransen of Duitsers af te dekken (en te worden ingezet tegen diegene die hun neutraliteit als eerste

schond). Toen het Duitse ultimatum verliep, werden de Belgische troepen in allerijl geconcentreerd en trok de 3e Divisie richting Luik, waar deze spoedig zou stuiten op de zes versterkte brigades van generaal Otto von Emmichs x Legerkorps.

Emmichs taak was eenvoudig. Hij moest met een razendsnelle coup-de-main de stad veroveren, zodat de Duitse rechtervleugel aan zijn lange mars richting Parijs kon beginnen. Zijn manschappen bereikten op de avond van 4 augustus de buitenrand van Luik en stuitten op Belgische troepen die hun de weg versperden; de verdedigers verschansten zich achter haastig geïmproviseerde barricades, met een groot aantal geweren. Er werd haastig een proclamatie voorgelezen, getekend door Emmich, waarin de bewering van de Duitse regering werd herhaald dat Frankrijk al Belgisch grondgebied had betreden. Dit was een leugen – Franse troepen hadden op dat moment bevel gekregen op minstens tien kilometer van de grens te blijven – maar wel essentieel voor Duitsland, wilde het zijn plan de campagne kunnen rechtvaardigen. Emmich eiste dat de Duitse troepen mochten passeren. Als hun de vrije doorgang werd verleend, beloofde hij dat de Belgische bevolking de ‘verschrikkingen van een oorlog’ bespaard zouden blijven.⁴

De Duitse plannenmakers waren ervan uitgegaan dat de stad door maximaal zesduizend man zou worden verdedigd, maar ze troffen een veel talrijkere en halsstarriger tegenstander dan voorzien, wat de eerste en zeer cruciale vertraging zou veroorzaken in Schlieffens ijzeren schema.⁵ De commandant van het garnizoen in Luik was luitenant-generaal Gérard Leman, een drieënzestigjarige voormalige docent op de Belgische militaire academie. Leman had een grimmige gezichtsuitdrukking, diepliggende ogen en een gietijzeren plichtsbesef. Hij stond aan het hoofd van zo’n dertigduizend man en had van koning Albert te horen gekregen dat hij ‘tot het bittere eind moest standhouden’. Hij gaf zijn mannen bevel zich in te graven en verdedigingslinies te vormen om de forten met elkaar te verbinden, en haast te maken met bevoorrading en munitie om

een beleg te doorstaan. Maar ze hadden niet veel tijd. De volgende ochtend, op 5 augustus, bracht een met een witte vlag zwaaiende drager nog een bericht naar Leman (die zijn commandopost in de oude citadel in het centrum van de stad had ingericht) en verzocht opnieuw om doorgang voor de Duitse troepen. Maar de Belg wees dit met een bruusk handgebaar af. Hij had geen behoefte aan onderhandelen met de indringer.⁶

Onmiddellijk werd bevel gegeven tot Duitse aanvallen op de oostelijke ring van forten – Fort d'Évegnée, Fort de Fléron en Fort de Barchon – voorafgegaan door zware artilleriebeschietingen, maar de eerste golven strandden in een chaos van bloed en verwarring. De aanvallers rukten in brede colonnes op en marcheerden alsof het vreedstijd was, pal onder de vuurmonden van Belgische schutters, tot ze in drommen werden neergemaaid. Hoewel een detachement Duitse soldaten erin slaagde onder leiding van een onverschrokken stafofficier, Erich Ludendorff,⁷ het centrum binnen te dringen, hield het fort nog tien dagen stand. Het laatste telefoongesprek tussen het Belgische hoofdkwartier en het garnizoen vond plaats op de ochtend van 6 augustus, toen een afgematte telefonist 'de Duitsers zijn er' fluisterde, waarna de verbinding werd verbroken.⁸ De forten waren niet bedoeld voor defensieve operaties rondom en waren aan de binnenzijde zwakker. Bovendien waren ze niet bestand tegen de superzware kanonnen die Duitsland en Oostenrijk-Hongarije hadden gebouwd en die in allerijl naar het front werden gebracht. Op 11 augustus waren de componenten van die reusachtige wapens aangekomen in België en werden ze klaargemaakt om te worden ingezet. Twee 420mm-M-Gerät-houwitser (met de bijnaam 'Dikke Bertha'), die een granaat van 2000 pond over negen kilometer konden vuren, en twee 305mm-Škoda-belegeringsmortieren werden binnen schootsafstand van de forten gebracht, en de volgende ochtend, op 12 augustus, openden ze het vuur.⁹

Het geluid van deze gigantische wapens, afgesteld in een hoge hoek zodat hun munitie vanuit de hoogte op hun doelen neer-

stortte, leek op een exprestrein, een ominuus gedonder dat overging in een ijzingwekkend gieren naarmate het naderbij kwam, voor het eindigde in een verwoestende explosieve knal. De forten vielen een voor een; hun geschutkoepels stortten onder wolken van beton- en steengruis in elkaar, waarbij honderden mensen omkwamen in de verstikkende duisternis. Leman en zijn slinkende groepje manschappen hielden tot 15 augustus stand in Fort Loncin. De omstandigheden in het fort waren vrijwel met geen pen te beschrijven. De kakofonie van geluiden – elk denkbaar kaliber kanon, de dreunen van metaal op beton en steen en de trilling door brisantgranaten – ging uren aaneen door. Leman deed wat hij kon tussen de instortende muren, in zwak verlichte gangen waar het stonk naar stof en cordiet. Tegen die tijd waren de meeste van de andere forten verwoest of ze hadden zich overgegeven, en Lemans detachement probeerde wanhopig weerstand te blijven bieden. De benen van de generaal waren door instortend metselwerk verpletterd, maar hij bleef op zijn post, waar hij in een geïmproviseerd voertuig werd rondgereden. Door een volgend bombardement van de gevreesde Dikke Bertha werd de zaak snel beslecht, en op de ochtend van 16 augustus werden wapperende gerafelde witte vlaggen waargenomen op de laatste twee geschutemplacements die nog in handen waren van de Belgen.

Wat betreft generaal Leman: hij had buitengewoon veel geluk dat hij het bombardement overleefde. Het merendeel van het garnizoen was omgekomen bij een zware explosie die de muren van het fort openscheurde nadat een granaat het munitiedepot had getroffen. ‘Het is onmogelijk de vreselijke gevolgen van die explosie te beschrijven,’ tekende een van de Belgische overlevenden op; ‘het hele middelste deel van het fort stortte in in een kolossale wolk van vlammen, rook en stof.’¹⁰ Toen Leman weer bij bewustzijn kwam, werd hij begroet door Emmich, die een opmerking maakte over de moed van zijn manschappen. Leman glimlachte en bedankte de generaal, waarna hij mompelend een oud grapje maakte: ‘Oorlog

is niet te vergelijken met een oefening.’ Toen herinnerde hij zich iets en begon hij zijn zwaard los te maken, dat verboden naast hem lag, om dit aan zijn overwinnaar aan te bieden. Maar Em-mich weigerde het aan te nemen. Hij boog zich voorover naar de generaal en fluisterde in diens oor: ‘Het was me een eer de degenen met u te kruisen.’¹¹

Het had iets langer geduurd dan voorzien, maar het Duitse oorlogsplan kon nu ten uitvoer worden gebracht. De weg naar het hart van België lag open.

De Franse chef van de generale staf (die bij het uitbreken van de oorlog werd benoemd tot opperbevelhebber) was Joseph Jacques Césaire Joffre, een tweeënzestigjarige genist die een groot deel van zijn carrière in de Franse koloniën had doorgebracht. Joffre was een zwaargebouwde, corpulente man met dik, golvend grijs haar, zware wenkbrauwen en een imposante snor. Een tijdgenoot noemde hem ‘meer massief dan elegant’ en vervolgde: ‘Zijn korte nek en brede schouders geven hem een voorkomen dat meer kracht dan distinctie uitstraalt, maar zijn jovialiteit en vriendelijkheid voegen een ware charme en een onweerstaanbare aantrekkingskracht toe aan het gezicht van een intelligente, sterke, vriendelijke en bovenal zeer mannelijke man.’¹² Hij was dan misschien niet de meest spectaculaire of flamboyante officier die het Franse leger ooit heeft voortgebracht, maar in het beladen Franse politieke landschap, doordeesemd van klassen- en antiklerikale vooroordelen, leek deze pragmatische man met zijn ijzeren wil goed op z’n plaats. Hij miste het politieke en religieuze engagement om achterdocht te wekken, hij was bekwaam en hij wist wanneer hij z’n mond moest opendoen en wanneer hij moest zwijgen. Hij werd in 1911 benoemd tot chef van de generale staf.

Het Franse krijgsplan was in februari 1914 uitgevaardigd en het product van diverse auteurs, diverse compromissen en blijvende strategische problemen. Frankrijk, dat minder inwoners telde dan

Duitsland en economisch aanzienlijk minder sterk was, moest een manier bedenken om te winnen, of om de legers van de Kaiser op z'n minst voldoende schade toe te brengen tot de bondgenoot van Frankrijk, tsaristisch Rusland, te hulp kwam. Dit mondde uit in Plan XVII, het jongste van een reeks operatieplannen dat voorzag in de concentratie van de Franse legers aan de oostgrens. Frankrijk stelde 1,3 miljoen man op in vijf legers: drie aan de Frans-Duitse grens, helemaal van Belfort tot Longwy, en nog eens twee in het noordwesten. Als ze eenmaal in positie stonden, zou Joffre aanvallen in twee richtingen 'ontwikkelen': rechts tussen de Vogezen en de Moezel onder Toul (om de 'verloren provincies' Elzas en Lotharingen te heroveren); en de tweede ten noorden van de lijn Verdun-Metz. Deze aanvallen waren bedoeld om het initiatief te grijpen, de Duitse troepen die in de buurt waren te ontregelen en – met name in Elzas-Lotharingen – 'helpen bij de verhuizing van dat deel van de bevolking (...) dat de Franse zaak trouw is gebleven'.¹³

De linkerflank zou cruciaal zijn. Het noordelijkste deel van de lijn was in handen van het Vijfde Leger onder leiding van generaal Charles Louis Lanrezac, dat tussen Hirson en Sedan aan de bosrijke Frans-Belgische grens lag. Lanrezac was ooit de lieveling van het Franse leger, een beschermeling van Joffre die de naam had een heldere en originele denker te zijn en die had gedoceerd aan de École Militaire. Daar kwamen zijn martiale voorkomen en sprankelende geest volledig tot hun recht; maar nu, onder de druk van zijn verantwoordelijkheid als commandant, was hij besluiteloos. Nadat hij was gealarmeerd door een stroom dringende inlichtingenrapporten uit België, bezocht hij het Franse opperbevel – GQG (*Grand Quartier Général*) – op 14 augustus en vertelde hij aan Joffre dat hij vermoedde dat de Duitsers een grote omtrekkende beweging in het noorden maakten. Als dit inderdaad het geval was, dan moest hij onmiddellijk hergroeperen en naar het noordwesten opschuiven, omdat hij anders het risico liep dat zijn vleugel ongedekt was. Lanrezac kreeg na terugkeer op zijn hoofd-

kwartier nieuwe aanwijzingen dat de Duitse rechtervleugel uit maar liefst acht legerkorpsen en vier cavaleriedivisies kon bestaan. ‘Deze inlichtingen, die ik vernam na ons gesprek, lijken te wijzen op de dreiging van een omsingelingsbeweging die wordt uitgevoerd door een zeer aanzienlijke troepenmacht op beide oevers van de Maas,’ zo schreef hij aan Joffre.¹⁴

De mogelijkheid van een aanval via België kwam zeker niet onverwacht voor de Franse krijgsmacht, maar de totale omvang van wat de Duitsers probeerden werd nooit helemaal bevat, niet door Joffre, noch door een van zijn naaste adviseurs. Duitsland zou de Belgische neutraliteit *niet* schenden. Het Schlieffen-plan was *waarschijnlijk niet meer* dan uitvoerige desinformatie om een uitval richting Frankrijk te maskeren en het was *domweg onmogelijk* dat Duitsland over voldoende troepen beschikte om zich ten noorden van de Maas in volle gevechtssterkte in slagorde op te stellen. Maar wat dan nog? Zelfs als Duitsland naar rechts zwenkte en het leeuwendeel van zijn gevechtskracht in België plaatste, dan moest het in andere sectoren toch verzwakt zijn? Joffre stuurde een bondig telegram terug naar Lanrezac waarin hij diens zorgen van de hand wees: ‘Ik zie enkel voordelen in de beweging waarover u spreekt. Maar de dreiging is ver weg en allerminst zeker.’¹⁵ Joffre richtte zich op iets anders. Hij had op 8 augustus ‘Algemene instructie nr. 1’ uitgevaardigd, die zijn intentie schetste om ‘met al zijn verenigde strijdkrachten te streven naar een veldslag’. Hij was van plan snel een uitval over de grens te doen om het initiatief in handen te nemen, Frankrijk een vroege overwinning te bezorgen en samen te vallen met een gepland Russisch offensief aan het oostelijk front. Het Eerste Leger, uiterst rechts, zou oprukken naar Sarrebourg, terwijl links ervan het Tweede Leger op weg ging naar Sarrebruck (Saarbrücken). Lanrezac zou moeten wachten.¹⁶

De opmars begon op 14 augustus. Vijf dagen lang rukten twee Franse legers naar het oosten op en zagen ze de Duitse achterhoede voor hun ogen oplossen, met achterlating van brandende verla-

ten dorpen, terwijl hun artillerie de Franse colonnes bestookte en ophield. Hier kregen de Fransen voor het eerst te maken met de indrukwekkende vuurkracht die Duitse legerkorpsen konden inzetten, met 77mm-, 105mm- en 150mm-geschut dat verder droeg dan de Franse artillerie en de aanvallers op een afstand hield. De bevelhebber van het Tweede Leger, generaal Noël Édouard Curières de Castelnaud, bevestigde op de tweede dag al dat zijn leger verweekeld was in een 'uitputtingsslag' die 'bepaalde procedures vergelijkbaar met die in een belegeringsoorlog' vereiste. Alle posities moesten een voor een worden veroverd, met het 'breedste gebruik' van loopgraven, fortificaties en beschutting, al putte hij zich uit om te beklemtonen dat dit niet betekende 'dat we het plan voor een offensief loslaten'.¹⁷ Toch waren een paar dagen te velde al voldoende om de gevaren van het Franse aanvallende krijgsplan aan het licht te brengen. 'De troepen, infanterie en artillerie, zijn zwaar op de proef gesteld,' meldde het Tweede Leger op 15 augustus. 'Onze artillerie wordt op afstand gehouden door de langeafstandsartillerie van onze vijand; ze kan er niet dicht genoeg bij in de buurt komen voor ons artilleriebestrijdingsvuur. Onze infanterie is enthousiast in de aanval gegaan, maar werd vooral door vijandelijk artillerievuur en door onzichtbare vijandelijke infanterie in loopgraven tegengehouden.'¹⁸

De Duitse commandant in deze sector was kroonprins Rupprecht van Beieren, een van de meest ervaren koninklijke generaals. Hij leidde het Zesde Leger en had opdracht gekregen om de vijand in de 'fuij' te laten lopen om vervolgens in de flanken aan te vallen, waardoor de Franse opmars de kop zou worden ingedrukt. Dit strookte met het plan van Duitsland om zijn kracht te concentreren op de rechtervleugel en net genoeg te doen om de Fransen bezig te houden tot de zwaarste klap vanuit het noorden kon worden uitgedeeld. Hoewel dit goed werd begrepen, werden Rupprecht en zijn staf steeds onrustiger naarmate de Fransen verder oprukten, vooral toen ze begonnen te vermoeden dat ze in het voordeel waren ten opzichte van hun tegenstander. Ze waren bovendien

bang dat de oorlog al voorbij zou zijn voor de Beierse troepen de kans kregen meer te doen dan zich terugtrekken. Rupprecht verzocht om toestemming in de tegenaanval te gaan, en na een reeks verhitte discussies met Moltke kreeg hij eindelijk toestemming om te doen wat hij dacht dat goed was, met de waarschuwing dat hij 'de verantwoordelijkheid droeg' voor wat er zou gebeuren.¹⁹ Zijn troepen rukten op 20 augustus op en overrompelden de Fransen met de vurigheid en kracht van hun aanval. Het resulteerde in een aftocht. Op 23 augustus trokken het Eerste en het Tweede Leger zich in toegenomen colonnes terug, terug naar hun startlijn, zonder terrein te hebben gewonnen maar met een blijvend respect voor de kracht van hun tegenstanders.

Toen het Franse krijgsplan in duigen begon te vallen, belegde Joffre een reeks verhitte besprekingen. Op zondag 16 augustus had hij een ontmoeting met veldmaarschalk sir John French, de Britse opperbevelhebber. French was eenenzestig jaar. Hij was een onderscheiden cavalerist, die in het hele Britse rijk een held was geworden nadat hij met een heldhaftige actie tijdens de Boerenoorlog Ladysmith had ontzet, en hij was fysiek dapper maar klein van postuur en had een nerveus, lichtgeraakt temperament. Als hij boos was – wat maar al te vaak gebeurde – liep hij rood aan en kneep hij zijn ogen samen, waarna hij tot grote schrik van zijn medewerkers hard met zijn vuist op tafel sloeg. De Franse president, Raymond Poincaré, die sir John in Parijs ontmoette, was niet onder de indruk van de Engelse opperbevelhebber. 'Hij is klein, kalm, zonder iets specifiek militair in zijn uiterlijk, behalve dat hij je recht aankijkt; zijn wangen en kin zijn gladgeschoren, zijn snor is grijs en hangt nogal.' Hij 'spreekt onze taal zeer moeizaam'.²⁰

Joffre deelde Poincarés mening over sir John niet – hij had een welwillender oordeel over diens sterke punten als bevelhebber – maar het was een veeg teken en een reden tot zorg dat de Britse opperbevelhebber alles uit de kast zou moeten halen voor een goede samenwerking met de bondgenoten van zijn land. Op dat moment

stak een expeditieleger bestaande uit twee infanteriekorpsen (die elk bestonden uit twee divisies) en een grote cavaleriedivisie – zo'n honderdduizend man in totaal – Het Kanaal over om zich links van de Fransen rond de versterkte stad Maubeuge op te stellen. Joffre hoopte op 22 augustus een grootscheeps offensief in te zetten, maar sir John hield vol dat hij zijn troepen niet voor 24 augustus kon ontplooien. Joffre legde zijn plan de campagne uit en drong er bij sir John op aan zijn mannen zo snel mogelijk te laten aantreden. Zijn kennis omtrent de Duitse opstellingen in België, gaf hij toe, 'was dermate onnauwkeurig dat ik geen precieze vorm kon geven aan mijn intenties'. Maar hij wilde wel ergens ten noorden van de Sambre een 'algemene gevechtsactie' inzetten, waarbij de Britten ten strijde zouden trekken tegen 'de uiterste vleugels van de Duitse troepen en hen indien mogelijk in de rug zouden aanvallen'. Sir John beloofde dat hij zou doen wat hij kon.²¹

De verplaatsing van de British Expeditionary Force (BEF) naar het continent was een snelle en rimpelloze onderneming geweest, in weerwil van de frustratie in Vitry en Parijs over het schijnbaar trage tempo van de Britse mobilisatie. Op 6 augustus, twee dagen nadat Groot-Brittannië Duitsland de oorlog had verklaard, was op Downing Street 10 een krijgsraad gehouden onder leiding van de premier, Herbert Asquith. Er werd besloten het expeditieleger naar Frankrijk te sturen, al stemde de pas benoemde minister van Oorlog, veldmaarschalk graaf Kitchener of Khartoum ('K of K'), er slechts mee in vier divisies (plus een cavaleriedivisie) te sturen – zodat er twee in eigen land bleven als bescherming tegen een invasie.²² Kitchener, een starre, autoritaire man die berucht was om zijn centralistische neigingen, vermoedde dat de kans op een snelle en beslissende overwinning van een van beide partijen klein was. Hij had er dan ook geen behoefte aan om op dat moment alles in de strijd te werpen, ondanks dringende verzoeken van Parijs om dat wel te doen. Deze voorzichtigheid kwam tot uitdrukking in de instructies die hij aan sir John gaf. Hoewel 'er alles aan moest wor-

den gedaan om zeer welwillend tegemoet te komen aan de plannen en wensen van onze bondgenoot', maakte Kitchener duidelijk dat 'de numerieke sterkte van de Britse gevechtskracht en zijn mogelijke versterking strikt beperkt' moesten blijven, waarbij 'de grootste zorgvuldigheid' werd betracht.²³

Deze netelige evenwichtsoefening – ondersteuning van de bondgenoot maar slechts tot op zekere hoogte – zou sir Johns overwegingen voortdurend beïnvloeden terwijl hij zijn divisies in gereedheid bracht om naar het front te gaan. Hij ontmoette Lanrezac op 17 augustus en zag in hem een bemoedigende en indrukwekkende man. 'Lanrezac komt over als een zeer capabel militair en maakte zeer veel indruk op me door zijn verstand en besluitvaardigheid,' schreef French in zijn dagboek. Lanrezac leek ook atypisch zelfverzekerd en beweerde dat ze zo dicht bij Waterloo op de rand stonden van een grote overwinning! Pas later, nadat ze uit elkaar waren gegaan, begon hun verhouding te bekoelen. Onder druk van de grote aftocht beschuldigden beide mannen elkaar van onbetrouwbaarheid en gebrek aan steun. Lanrezac zag laatdunkend toe hoeveel moeite French had met zijn taal, terwijl sir John neerkeek op Lanrezacs 'superieure opleiding' als voormalig docent aan de militaire academie, een betrekking waardoor 'hij weinig verstand van oorlogvoering had', zoals hij zurig noteerde. Vanaf dit moment zou de Brits-Franse samenwerking in de meest cruciale sector van het front worden geplaagd door wantrouwen en misverstanden.²⁴

De snelheid waarmee Joffre offensieven inzette kan het Duitse opperbevel hebben verrast, maar mogelijke zorgen vervlogen toen de rechtervleugel kon beginnen aan zijn grote omsingelende beweging. De Duitse legers hadden zich nu samengetrokken. De twee weken ervoor waren dagelijks honderden treinen naar het westen gerold en de Rijn overgestoken, om daar horden opgewonden en nerveuze jonge soldaten uit te braken, gehuld in hun nieuwe grijze wollen uniformjassen en stugge leren kistjes. Ze waren snel ondergebracht

in compagnieën en bataljons, regimenten en brigades, divisies en legerkorpsen, en vormden zo wat met algemene instemming de meest geduchte militaire organisatie ter wereld werd genoemd. Op 17 augustus waren zeven reusachtige legers geformeerd, die stonden opgesteld van Straatsburg helemaal tot Düsseldorf, bestaande uit 34 legerkorpsen (inclusief elf reserve-legerkorpsen), tien cavalerie-divisies en zeventien reserve (*Landwehr*-)brigades, met in totaal 1,6 miljoen man. Er werden er slechts 250.000 achtergelaten in Oost-Pruisen als voorzorg tegen de aanstaande Russische invasie.²⁵

Ze hadden er alle vertrouwen in dat de beslissende gevechtsactie van de oorlog nog maar enkele weken op zich zou laten wachten. Moltke, steeds enthousiaster naarmate het moment dichterbij kwam, schreef aan zijn hoogste officier in het veld, generaal Karl Bülow, de achtenzestigjarige commandant van het Tweede Leger. Bülow, met zijn kenmerkende gemillimeterde grijze haar, was een van de meest onderscheiden militairen van het keizerrijk, en op zijn borst zat de hoogste Pruisische onderscheiding gespeld, de Orde van de Zwarte Adelaar. 'Ik schrijf u slechts enkele woorden om uiting te geven aan mijn genoegen dat u de leider zult zijn door wiens hand de eerste grote beslissingen zullen vallen. Zodra onze legers zich volledig hebben ontplooid, kunnen we ons opstellen. Het bevel hiertoe zal worden afgekondigd door Zijne Majesteit. Het was aan God te danken dat de vermetele zet tegen Luik slaagde onder leiding van generaal Emmich. Hij voerde die goed uit. De eensgezindheid van ons volk is indrukwekkend (...) Nu is er slechts één doel, victorie!'²⁶

Bülow's belangrijkste relatie, afgezien van Moltke, zou generaal Alexander Kluck zijn, de commandant van het Eerste Leger, in 1914 het grootste (en waarschijnlijk belangrijkste) Duitse leger – een stormram die zich op de rechtervleugel zou ontplooien en de aanval zou leiden. Kluck was een vurige man wiens gezichtsuitdrukking soms verstarde tot een vreselijk dreigende blik, en hij had de gewoonte allerlei persoonlijke wapens bij zich te dragen,

zoals een revolver of zelfs een geweer, waarmee hij, ermee zwaaiend, de indruk wekte van ternauwernood beheerste agressie. ‘Niemand scheen hem te durven benaderen,’ schreef een bange Franse burger, monsieur Fabre, wiens huis door de generaal werd gevorderd tijdens de campagne. ‘Hij zag er echt angstaanjagend uit. Ik zag Attila voor me.’²⁷ Op 10 augustus vaardigde Kluck zijn eerste bevelen uit en gaf hij zijn manschappen opdracht zich klaar te maken om op te trekken. Als het bevel had geklonken zouden ze de Maas oversteken en vervolgens langs Luik richting Brussel oprukken. De concentratie van zoveel troepen in zo’n klein gebied vergde een uiterst strakke discipline en een vlekkeloze organisatie, dus waarschuwde Kluck zijn officieren: ‘Zware eisen zullen worden gesteld aan het marcheervermogen van de troepen.’²⁸

Het Duitse militaire hoofdkwartier – inclusief het Duitse opperbevel, *Oberste Heeresleitung* (OHL) – vertrok op 16 augustus ’s ochtends uit Potsdam naar Koblenz. De Kaiser en diens entourage, onder wie Moltke, zaten in comfortabele treinwagons en zagen het Duitse platteland aan zich voorbijgliden. Alles verliep vlotjes, afgezien van een kortstondig oponthoud toen Moltkes echtgenote, Eliza, met haar dienstmeisje in de keizerlijke trein stapte omdat ze haar man wilde vergezellen. Zo’n ongebruikelijke regeling – Eliza en haar dienstmeisje waren de enige vrouwen aan boord – veroorzaakte consternatie in de generale staf en verergerde het gemopper op Moltke, van wie werd gezegd dat hij een of andere ziekte had, mogelijk zelfs een zenuwinzinking. In werkelijkheid was hij al ziek en had hij op 1 augustus een aanvaring gehad met de Kaiser over de vraag of het Duitse krijgsplan kon worden ingezet tegen Rusland en níét Frankrijk. Toen Moltke hem zei dat dit onmogelijk was, riposteerde Wilhelm: ‘Uw oom zou me een ander antwoord hebben gegeven.’²⁹

Pas op 18 augustus – een dag nadat de OHL zich in Koblenz had gevestigd – konden het Eerste, het Tweede en het Derde Leger van de Duitse rechtervleugel optrekken. Vier legerkorpsen op volle ge-

vechtssterkte, gevolgd door nog eens drie reserve-legerkorpsen, van Klucks Eerste Leger, trokken vlak langs Luik en marcheerden in de brandende zon naar het westen. Ten zuiden ervan deed Bülow's Tweede Leger hetzelfde en trok richting het versterkte Namen, waar het op 20 augustus aankwam, een stad die net als Luik de aandacht van het superzware geschut zou vereisen. Het Derde Leger onder commando van baron Max von Hausen trok in echelons verdeeld door de Ardennen naar het zuiden, op weg naar de Maas tussen Givet en Namen. De aanblik van de drie marcherende Duitse legers was adembenemend. Eindeloze grijze colonnes infanterie, omhuld door bruine stofwolken, gevolgd door een reusachtige bagagetrein, kropen door het landschap, begeleid door het vreemde en veront- rustende geluid van duizenden knerpende laarzen en het onophou- delijke gerinkel en gerammel van geweren en bajonetten, gamellen en helmen. 'Als je voor- en achteruit keek, strekte de colonne zich in beide richtingen zo ver uit dat je het einde niet kon zien, als een gigantische slang die zich moeizaam een weg baant door het land- schap,' herinnerde een Duitse soldaat zich.³⁰

De opmars stelde zware eisen aan de mannen; eindeloze kilome- ters onder een brandende augustushemel, langs ooit van leven brui- sende dorpen waar nu groepjes oude mannen en vrouwen bijeen stonden, zij die niet op de vlucht konden slaan; zwijgend staarden ze hun veroveraars aan terwijl deze passeerden. Om zo'n gigan- tisch aantal manschappen, paarden, kanonnen en voorraden te verplaatsen, was een complexe organisatie nodig. Het Eerste Leger gebruikte drie hoofdroutes. Die zouden elk worden gebruikt door twee legerkorpsen, onder leiding van een generaal die verantwoor- delijk was voor gemeenschappelijke regelingen voor eten en onder- dak.³¹ Ze boekten indrukwekkende vooruitgang en het Belgische leger kon, afgezien van af en toe een wanhopig achterhoedegevecht, slechts hulpeloos toezien hoe hun land onder de voet werd gelopen. Na de val van Luik hadden koning Alberts overgebleven divisies zich achter de Gette teruggetrokken (één divisie werd naar Namen

gestuurd om er een garnizoen te vormen), voor ze zich terugtrokken achter de vestingwerken van Antwerpen. Op 20 augustus – de dag waarop Rupprecht in Lotharingen in de tegenaanval ging – trokken Duitse troepen Brussel binnen, en korte tijd later werd Namen zwaar beschoten; houwitser- en mortiergranaten gierden over de stad. Tegen 24 augustus waren de meeste forten uitgeschakeld of verwoest en werd het garnizoen geëvacueerd. Het wist met geluk te vluchten naar de Franse linies voor de stad werd verzwolgen door het schijnbaar onweerstaanbare getij van de Duitse strijdmacht.

Om zich te verzekeren van goede coördinatie tussen de drie legers aan de rechtervleugel maakte Moltke Kluck ondergeschikt aan de commandant van het Tweede Leger, Bülow, die hij als zijn meest capabele generaal beschouwde. Kluck, borrelend van agressie, vond ondergeschiktheid aan het Tweede Leger maar een irritante afleiding en beschouwde Bülow steeds meer als een rem op zijn succes. Deze commandokwestie werd verder gecompliceerd door de slechte verbindingen waar Moltkes legers last van hadden. De OHL beschikte onbegrijpelijk genoeg over maar één radiozender, met een bereik van slechts 300 kilometer, en hoewel relaisstations werden geopend terwijl de legers optrokken, waren vertragingen gebruikelijk en werden berichten vaak en clair verzonden omdat het te veel tijd kostte om ze te coderen. Van doorslaggevende betekenis was dat er geen radiocommunicatie was tussen het Eerste en het Tweede Leger, zodat deze geneigd waren hun eigen oorlog te voeren en weinig rekening hielden met de plannen van het andere leger.³² Dit was nog een indicatie dat de oorlogs-‘wrijving’ de aanval van Duitsland begon te beïnvloeden, een aanval die toch al tekenen van spanning en frustratie vertoonde. Duitse soldaten werden daardoor tot verschrikkelijke daden gebracht, zoals moord en schennis.

De opmars door België werd onderbroken door beschietingen en brandstichting toen geruchten over guerrillastrijders – de zogenoemde franc-tireurs – zich door het Duitse leger verspreidden. De mannen, toch al uitgeput na een week lang marcheren, waren ge-

makkelijk vatbaar voor de gedachte dat er om elke hoek sluipschutters en brandstichters lagen, of dat in elke woning wrede Belgische huisvrouwen wachtten die maar al te graag hun gewonden wilden verminken. Het is begrijpelijk dat de mannen, ongeacht hun rang, er nerveus van werden dat ze zo ver door vijandelijk gebied trokken. De zware druk steeds meer kilometers af te moeten leggen, betekende bovendien dat er geen enkele vertraging kon worden geduld. Het centrum van Leuven, de prachtige middeleeuwse universiteitsstad (waar het hoofdkwartier van koning Albert was ondergebracht voor hij naar Antwerpen vertrok), werd op de avond van 25 augustus in brand gestoken nadat er schoten waren gelost (al schijnen die afkomstig te zijn geweest van Duitse eenheden). Klucks manschappen plunderden in de dagen erna de stad, hielden verdachten aan en schoten doodsbange burgers dood. Intussen dwarrelde brandend papier door de lucht; het enige wat nog restte van een van de grote bibliotheken van de christelijke beschaving was een treurige verzameling 'zwartgeblakerde muren, stenen zuilen en gloeiende sintels van boeken'.³³

Niet alleen in Leuven verloren Duitse soldaten hun zelfbeheersing. Vanaf begin augustus vonden er verspreide geweldsincidenten tegen Belgische burgers en soldaten plaats. Visé, een van de eerste steden die werden bezet, werd op 16 augustus in brand gestoken na geruchten dat er schoten waren afgevuurd. Zeshonderd huizen brandden af en er werden 23 inwoners gedood tijdens de vergelding die erop volgde. In Aarschot, waar Belgische soldaten de Duitsers enkele uren tegenhielden, werden twintig gevangengenomen soldaten geëxecuteerd, waarna hun stoffelijke resten in de rivier werden gegooid. Ook andere delen van België kregen de volle laag van een bewust streven om te onderwerpen en overheersen. In de stad Dinant, die op 23 augustus werd bereikt door troepen van Hausens Derde Leger, vond een van de moordpartijen op burgers van de oorlog plaats, waarbij 672 Belgen in een brute reeks gewelddaden werden vermoord. Nadat Franse bataljons zich vechtend hadden

teruggetrokken door de stad en de bruggen over de Maas hadden opgeblazen, namen Duitse soldaten wraak: ze staken huizen in brand, deporteerden burgers en vermoordden binnen enkele uren zo'n 10 procent van de bevolking.³⁴ Schlieffens vrije doorgang door België werd nu een slachthuis.

Joffre liet zich niet ontmoedigen door de tegenslagen in Lotharingen en was klaar om te beginnen aan zijn grote offensief. Het Derde en het Vierde Leger (onder bevel van respectievelijk generaal Pierre Ruffey en generaal Fernand de Langle de Cary) zouden naar het noordoosten oprukken richting Arlon en Neufchâteau in de hoop de noordelijke vleugel in de flank te treffen. Het GQG schatte dat de Duitsers in de Ardennen niet meer dan zes legerkorpsen hadden en een handjevol cavaleriedivisies, en dus ging het ervan uit dat de Franse troepenmacht sterk in het voordeel zou zijn. Maar de Franse inlichtingen waren onjuist. De Duitsers waren helemaal niet zwak. Integendeel, in deze sector bevonden zich twee legers (het Vierde en het Vijfde) die beschikten over tien legerkorpsen plus een reeks *Landwehr*-brigades voor defensieve taken. Bovendien werden ze gesteund door 42 batterijen 105mm- en 150mm-houwitsers – ‘tweemaal zoveel als de zware artillerie van de Fransen’ – die hun infanterie volgens een Franse officier ‘een stalen pantser verleenden: ze hoeven zich nauwelijks te laten zien om stellingen binnen te lopen die door hun kanonnen onhoudbaar zijn gemaakt’.³⁵

22 augustus brak aan met een dichte grijze mist op het veld, die de duizenden manschappen die daar tegen elkaar opmarcheerden aan het zicht onttrok. Toen de mist was verdreven en de warmte opsteeg in het dichte bos, ontbrandde over de hele linie een reeks felle en aanhoudende gevechten; honderden verwarde, soms chaotische schermutselingen die voor een vreselijk bloedbad zorgden en die het vredige, groene landschap van de Ardennen verwoestten met zware beschietingen. ‘Vanuit het onbekende land aan de overzijde van de heuvels klonk het vreselijke lawaai van de slag,’

schreef een Fransman vol ontzag; ‘het geratel van de geweren en het gebulder van de mitrailleurs, als brekers die over een kiezelstrand naar achteren worden gezogen, en het gedonder van artillerie dat al deze geluiden omsluit en verenigt tot één klank als van een storm midden op zee, met hoge, neerstortende golven, lage, bonzende ondertonen en het schrille gefluit van de wind over de branding.’³⁶

Joffre had vurig gehoopt dat het Vierde Leger van Langle de Cary een zware slag kon toebrengen aan wat volgens hem het zwakste deel van de Duitse linie was. In werkelijkheid was er sprake van een verpletterende nederlaag; een dermate afschuwelijke tragedie dat deze resulteerde in de ineenstorting van Plan XVII en het verlies van duizenden soldaten, waaronder enkele van de beste Franse troepen. De Ardeense bossen waren een verschrikkelijke plaats om te vechten. De marcherende infanterie was in de heuvels en valleien snel uitgeput; betrouwbare observatie en verkenning waren niet mogelijk in de dichte bossen; en door de smalle wegen vielen eenheden uit elkaar, zodat ze kwetsbaar waren voor hinderlagen. Het Vierde Leger trok op naar het noorden, waarbij de legerkorpsen in enigszins geëchelonneerde formatie voorwaarts gingen (als ‘een trap die naar het zuiden en het oosten afdaalt’), waardoor hun rechtervleugel kwetsbaar was voor aanvallen.³⁷ Doordat de coördinatie in het Franse leger slecht was en de kennis omtrent de vijand gering, raakten Franse eenheden al snel in de problemen toen ze op sterke Duitse strijdkrachten stuitten.

Uiteindelijk werd de prijs voor deze fouten betaald in Franse mensenlevens. In slechts vier dagen – 20-23 augustus – raakten mogelijk maar liefst 40.000 Fransen dodelijk gewond, de meesten op de dodenakkers van de Ardennen, die bezaaid lagen met gesneuvelde Fransen, gehuld in hun kleurrijke rood-blauwe uniformen. De ergste dag was 22 augustus, met 27.000 doden. Dit was ‘de climax van de verschrikkingen van 1914’, zoals een deskundige het later formuleerde.³⁸ Enkele van de zwaarste gevechten vonden plaats

De Slag aan de Grenzen, 22 augustus 1914

VERENIGD
KONINKRIJK

NOORDZEE

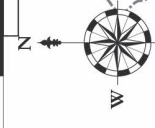
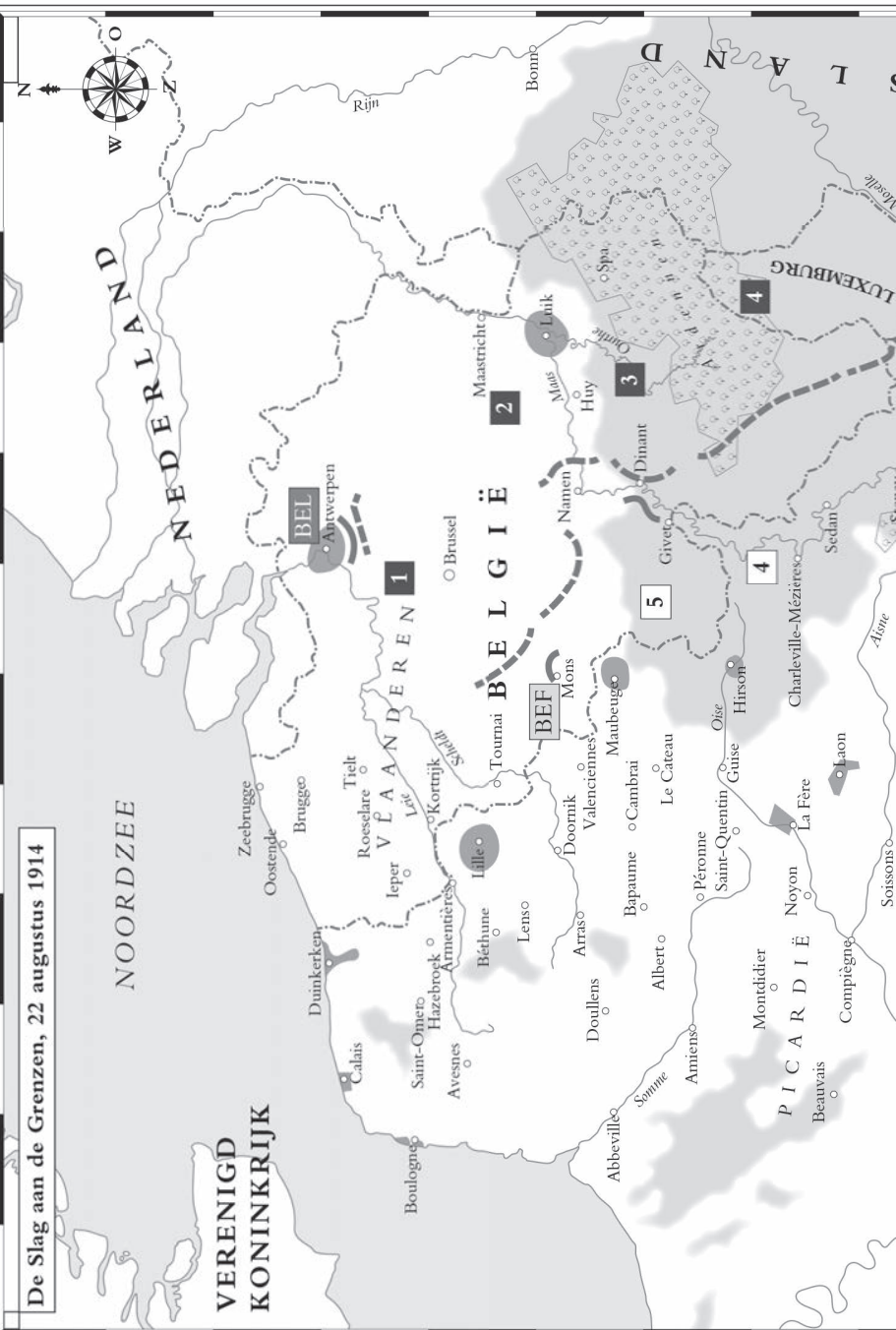
NEDERLAND

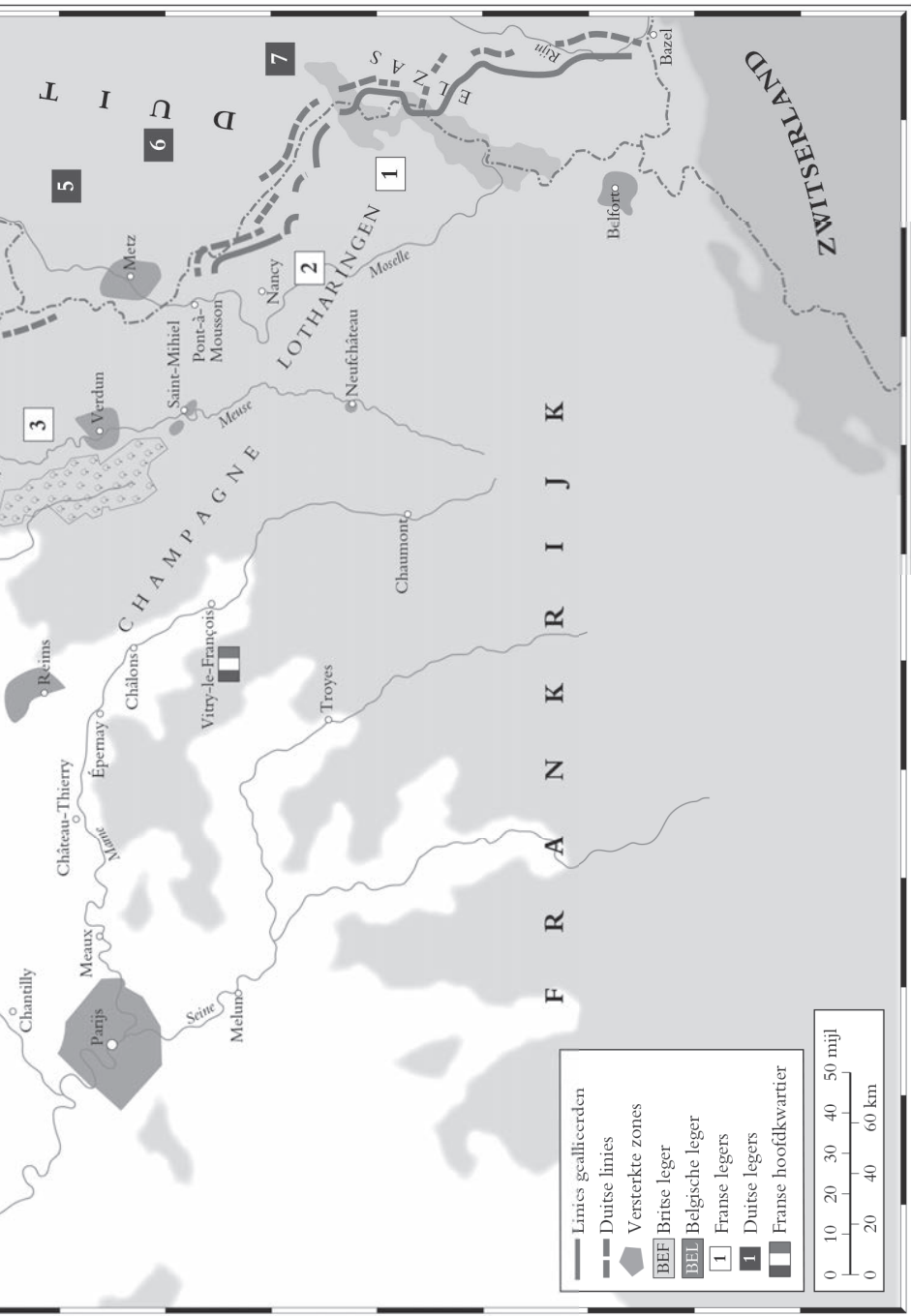
VERENIGD
KONINKRIJK

BELGIË

LUXEMBURG

PICARDIË

bij Rossignol, waar het Koloniale Legerkorps verweekeld raakte in een strijd op leven en dood met het Duitse Zesde Legerkorps. De Franse bevelhebber, generaal Jules Lefèvre, was ervan overtuigd dat er zich slechts een handjevol cavaleriepatrouilles voor hem bevond. In plaats daarvan stuitte hij op Duitse soldaten die zich goed hadden ingegraven en gunstige posities hadden ingenomen. Hij zette daarop de ene na de ander aanval in, golf na golf, om vast te stellen dat zijn manschappen in grote aantallen werden neergemaaid. Er waren 'kogelzwermen', aldus een verslag, 'die voornamelijk de officieren afslachten, gemakkelijk herkenbaar dankzij de goudkleurige strepen op hun kepie, en elke uitval wordt tegengehouden met de bajonet (...) telkens als mannen een uitval wagen, vallen ze bij tientallen onder de slagen van een onzichtbare vijand'.³⁹ Wat zelfs nog erger was, was dat Lefèvres manschappen later op die dag werden overvleugeld en op sommige plaatsen omsingeld – waardoor ze ondanks wanhopige pogingen om uit te breken afgesneden werden van de naburige eenheden. Aan het eind van de dag was het Koloniale Legerkorps vernietigd, met een verlies van ruim elfduizend man.⁴⁰

Franse commandanten konden weinig doen om de ramp die zich voltrok tegen te houden. Langle de Cary zat op zijn hoofdkwartier in Stenay – bijna 50 kilometer van het front – en had nauwelijks in de gaten dat het zijn leger zo slecht verging. Hoe het ook zij, omdat hij enkel motorordonnansen en het civiele telegraafnet tot zijn beschikking had, had hij de slag nauwelijks kunnen beïnvloeden als hij dat had gewild. 'In de moderne veldslag, waarbij zoveel soldaten in de strijd zijn verweekeld en het slagveld zo groot is, kan de commandant niet meer naar het slagveld, of persoonlijk het terrein gaan bekijken,' klaagde hij. Het eerste nieuws kwam rond twaalf uur 's middags binnen. De progressie verliep traag, en zowel het XVII als het Koloniale Korps was verrast door de 'vakkundig verborgen' machinegeweren in het bos. Door de aard van het terrein had het weinig zin zijn hoofdkwartier te verlaten. 'Ik

zou zijn verdwaald in het bos!’ schreef hij jaren later. ‘Maar wat een verontrustende dag! (...) Bij al het slechte nieuws moest ik niet alleen mijn kalmte bewaren, maar ook mijn officieren, al diegenen die naar me toe kwamen, de zelfbeheersing tonen die een leider op kritieke momenten moet hebben.’⁴¹

Ruffeys Derde Leger in het zuiden, dat optrok naar de steden Longwy en Virton, verging het nauwelijks beter. De Franse troepen stuitten op het Duitse Vierde Leger, dat zich stevig had ingegraven en hen opwachtte. Ze probeerden tevergeefs vorderingen te maken. Dit leidde tot een reeks zware tactische nederlagen doordat de Duitse artillerie de Franse divisies zwaar toetakelde: de velden lagen bezaaid met dode, verminkte lichamen, bataljons vielen uiteen onder zware beschietingen en duizenden gewonden stroomden terug vanaf het front. Ruffey stuurde die nacht Joffre een bondig telegram: ‘De aanvallen van gisteren mislukten uitsluitend doordat het terrein voor hen niet van tevoren was geprepareerd, noch door artillerie- noch door infanterievuur. Het is van wezenlijk belang dat de infanterie nooit optrekt als de aanval niet eerst is voorbereid door de artillerie, die deze vervolgens moet kunnen ondersteunen. Bajonetaanvallen kunnen niet worden toegestaan onder de omstandigheden die tot nu toe meestentijds golden.’⁴² Op 24 augustus waren het Derde en het Vierde Leger in volle aftocht.

De vuurproef in de strijd had op alle niveaus van het Franse leger een scala aan problemen blootgelegd. Het kon weliswaar bijna net zoveel manschappen mobiliseren als Duitsland, maar dat kwam alleen doordat het een hoger percentage van de mannelijke bevolking opriep, dat doorgaans niet zo goed opgeleid was of zo goed geleid werd. Duitsland beschikte over een grote reservoir aan ervaren onderofficieren, waar Franse regimenten sinds jaar en dag problemen hadden met de rekrutering en het behoud van genoeg officieren en lagere rangen, waardoor het bij veel eenheden schortte aan initiatief en elan in de strijd. Bovendien werd de Duitse generale staf al decennialang de beste ter wereld genoemd, terwijl Frankrijk pas in

1911 iets vergelijkbaars kreeg toen de chef van de generale staf het volledige gezag kreeg om in die functie het leger zowel in vreedstijd als ten tijde van oorlog te leiden. Dit was een welkome ontwikkeling waardoor het commando in de Franse strijdkrachten werd gestroomlijnd, want hiermee kwam er een eind aan een oude wet die de concentratie van te veel macht bij één persoon voorkwam; maar het was nog maar afwachten of deze niet te laat was ingevoerd.

Op lager niveau van het leger waren andere problemen duidelijk zichtbaar. De Franse cavalerie had de ongelukkige gewoonte te lang in het zadel te blijven, waardoor hun paarden werden afgemat en regelmatig uitgeput en ongeschikt voor het gevecht bij het slagveld aankwamen. De infanterie was dapper maar primitief, vaak niet in staat tot betrekkelijk eenvoudige taken, en schoot tekort in tactisch raffinement. Verkenning was zwak of het ontbrak er helemaal aan, en als er een aanval werd uitgevoerd, kreeg die maar al te vaak onvoldoende artilleriesteun, en dan ook nog op ongecoördineerde, lukrake wijze, resulterend in zware verliezen. Wat betreft infanteriewapens was het Lebel-grendelgeweer uit 1886 de pijler van het Franse leger, een wapen dat mager afstak naast het betrouwbaardere en sneller vurende Mauser Gewehr 98 waarmee de Duitse infanterie werd uitgerust. Hoewel de Lebel acht kogels bevatte in een buisvormig magazijn (dat van de Mauser bevatte vijf kogels), was het omslachtig om de Lebel te herladen en wisselde de nauwkeurigheid ervan bij het vuren nogal. Zelfs het gevierde *canon de 75 Modèle 1897*-veldgeschut – de beroemde ‘Franse 75’ – had belangrijke tekortkomingen. Hoewel het opmerkelijk snel kon vuren, maar liefst zes keer per minuut, waardoor vijandelijke troepen werden besproeid met een regen van dodelijke granaatscherven, was het effect van zijn vlakke schootslijn beperkt in heuvelachtig gebied en waren de granaten niet zwaar genoeg om veldfortificaties of loopgraven te vernietigen. Toen de oorlog zich consolideerde, bleek Frankrijks chronische gebrek aan zware artillerie een significant nadeel dat pas na jaren kon worden goedge maakt.

Terwijl de gevechten woedden in de Ardennen, werd de aandacht verlegd naar de Franse linkervleugel. Op 20 augustus had Lanrezacs Vijfde Leger een snelle, zij het uitputtende noordelijke opmars uitgevoerd om de naderende Duitsers op te vangen en bezette het ineens een onbeschutte saillant in de zuidwesthoek van België. De commandant van het Vijfde Leger kon niet beslissen of hij nu zou aanvallen (zoals Joffre had bevolen) of de naderende storm zou afwachten. Hij wachtte achtenveertig uur, liet zijn ondergeschikten onkundig en woog de gevaren van een gevecht op de noordelijke of de zuidelijke oever van de Sambre af.⁴³ 'Tot dit moment heerste bij generaal Lanrezacs entourage een gevoel van snel en krachtig voorwaarts varen met een vaste hand aan het roer,' schreef een waarnemer, 'maar nu leek het erop dat de zeilen van het schip klapperden in de wind. Er hing een eigenaardige sfeer van aarzeling.'⁴⁴ Bij ontstentenis van een vastberaden Franse aanval werd het aan Bülow overgelaten om het initiatief te nemen. Dat deed hij op 22 augustus, toen hij een reeks uitvallen over de rivier inzette die hij hoopte te coördineren met een aanval van het Derde Leger, dat langs de Maas optrok. Lanrezac kwam plotseling bij zinnen en liet tegenaanvallen uitvoeren om de Duitsers terug te dringen, maar het was te laat. Tenzij er een wonder gebeurde, was het uitgesloten dat het Vijfde Leger kon standhouden.

Op een andere plaats, in het westen, werd 23 augustus een dag van zware gevechten toen Klucks Eerste Leger botste op het II Legerkorps van de BEF onder commando van luitenant-generaal sir Horace Smith-Dorrien, dat de avond ervoor posities had ingenomen aan het lome, groene water van het kanaal Mons-Condé. Rapporten over Duitse troepen in de omgeving waren met toenemende urgentie op het GHQ (generaal hoofdkwartier) binnengedruppeld, en sir John French (die die ochtend een bezoek bracht aan het hoofdkwartier van Smith-Dorrien) twijfelde hoe hij te werk moest gaan. Hij merkte op dat ze zich in een geïsoleerde positie bevonden en voorbereid moesten zijn 'op elk soort beweging, voorwaarts of

achterwaarts'.⁴⁵ Uiteindelijk nam de vijand het besluit. Om tien uur hoorde Smith-Dorrien het geratel van lichte wapens en artillerievuur uit de richting van het kanaal. Op dat moment liet luitenant-generaal von Quast zijn IX Legerkorps optrekken in de veronderstelling dat zich voor hem niet veel tegenstand bevond, misschien een klein voorpostdetachement van de cavalerie dat een paar keer zou vuren voor het er in galop vandoor zou gaan. In plaats daarvan botste het legerkorps op reguliere Britse infanterie die niet in de stemming was om hen te laten passeren.

De Slag bij Mons was een ontmoetingsgevecht – twee legers die op elkaar botsen – waarbij de een moeite had om voldoende sterke posities in te nemen en zijn momentum te behouden terwijl de ander hardnekkig volhield tegen een numeriek superieure tegenstander. De gevechten gingen bijna de hele dag door, waarbij de Duitse colonnes zich onder zware beschietingen geleidelijk met geweld een weg baanden over het kanaal. De manschappen van Smith-Dorrien leverden een goede prestatie en bestookten de aanvallers met het ene salvo na het andere. 'De Duitsers kwamen in groten getale uit hun loopgraven, want hun tactiek was met z'n allen naar voren te rennen, maar wij legden rustig aan en maaiden hen neer (...) zodra de eerste rij was gevallen, kwam de volgende, als bijen,' meldde een Britse soldaat. 'De ene rij na de andere rende naar voren en zocht dekking achter hun doden, maar ze kwamen niet dicht bij onze loopgraven dan zo'n 200 meter, maar dat was dichtbij genoeg (...) Onze officieren bevalen ons het snelvuur vol te houden en dat deden we, we pompten ze vol lood.'⁴⁶ Maar aan het eind van de dag, toen de volle kracht van de aanval voelbaar begon te worden, hadden de Britten geen andere keus dan het gevecht af te breken in het invallende duister. Hun moreel was echter optimaal terwijl ze wegglipten, 'vol vertrouwen in hun superioriteit over de vijand', zoals Smith-Dorrien het omschreef, en trots op het 'snelle en nauwkeurige geweervuur' dat de vijand op afstand had gehouden. 'Dit geweervuur, en de mist van oorlog die aan beide kanten zo dicht

was, waren de opvallendste kenmerken van de dag,' herinnerde de commandant van het 11 Legerkorps zich.⁴⁷

Terwijl de Britten de Duitsers bij Mons van zich afhielden, begonnen 30 kilometer ten oosten van hen de stellingen van het Franse Vijfde Leger af te brokkelen. Lanrezac wist dat de Britten in gevechten verwickeld waren, maar had niet zo'n zin om hun ondersteuning te geven, mogelijk uit angst dat hij dan kwetsbaar zou zijn voor een tegenaanval. In de middag van 23 augustus staken detachementen van Hausens Derde Leger eindelijk de Maas over en rukten op richting het dorp Onhaye, waardoor Lanrezacs rechter achterflank onbeschermd zou zijn. Gelukkig dreef een felle bajonetaanval van de 51e Reservedivisie de Duitsers terug. Lanrezac besloot op zijn hoofdkwartier in Philippeville dat een aftocht nu onvermijdelijk was en hij tekende het bevel tot terugtrekken. 'Ik ben zeer bezorgd,' schreef hij.

Er kan niet worden beweerd dat mijn vrees ongegrond is, want hoe groot het gevaar mij ook lijkt, het is zelfs nog groter, want de vijand zit overal en in veel grotere aantallen dan ik dacht. Charleroi is niet ver van Sedan [de beslissende Franse nederlaag in 1870] (...) Vluchten in het aangezicht van de vijand is niet eervol, maar als ik op een andere manier zou handelen, zou ik mijn leger tot een totale vernietiging veroordelen, waarmee het voor onze Franse strijdkrachten onmogelijk wordt te herstellen van de algemene nederlaag die ze nu langs het hele front lijden, van de Vogezen tot de Schelde. Een onmiddellijke aftocht is cruciaal; ik ben vastbesloten daartoe het bevel te geven.⁴⁸

De geallieerden waren op de vlucht geslagen. Dat was de indruk die het Duitse opperbevel had nu op 23 en 24 augustus het ene rapport na het andere binnenkwam over Duitse overwinningen over de hele linie. In de Ardennen rapporteerde het Vijfde Leger

van kroonprins Wilhelm in de middag van 23 augustus de 'totale overwinning', waarbij 'duizenden militairen krijgsgevangen werden gemaakt, onder wie generaals, en veel vijandelijk geschut werd veroverd'. Enkele uren later telegrafeerde het Derde Leger dat de vijand aan hun front 'in volle aftocht' was en dat het de achtervolging inzette. Op 25 augustus sprak de adjudant-generaal, Hans von Plessen, hoofd Operaties bij de OHL, met luitenant-kolonel Gerhard Tappen. Nadat ze de voortgang van de legers hadden besproken en de laatste rapporten hadden verwerkt, die opnieuw een naderende Duitse triomf voorspelden, was Tappen ervan overtuigd dat het einde nabij was. Hij bestudeerde de kaarten aan de muur, wendde zich tot Plessen, zette zijn metalen bril af en glimlachte.

'Binnen zes weken is de hele zaak afgehandeld.'⁴⁹